

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Է Ի

Աւետարէր Հայաստանեայց

LA COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIENNE

ՀՐԱՏԱՐԱԳԵԱՒ ԱԶԳԱՍԷՐ ՍԱՏԱՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՊԱՐՈՆ ԵՂՈՒԱՐԳԱՅ ՌԱՓԱՅԵԼԻ ԴԱՐԱՄԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Դեկտեմբեր 1856. — Թիւ ԺԲ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՑ ԲԱՆՔ.

Պատուանուն ազգային.
Ամեն մարդ մեծ է ինչ վիճակի մեջ ալ ըլլայ.
Ամենն մեծ մարդ ո՛վ է.
Պատանեկութիւն.

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

Շրջաբերական եւ այլ նամականի Տեառն Թաղեոսի Արքա-
զան առաջնորդի Հայոց որ ի Պարսկաստան եւ ի Հրե-
դիկս.
Աղամ Ազարի երգերը.
Եզերանայք, այսինքն Հայկազունք Կովկաս լեռանց.

ՓԱՐԻՉԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ.

Տարեգրութիւն անցից 1855-56 ամաց.
Ծանուցումն.
Ցանկ նիւրոց.
Ցուցակ նիւրոց ըստ Այրուրենական կարգի.

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES

DE M. ÉDOUARD RAPHAEL GHARAMIAN.

DEUXIÈME ANNÉE.

Décembre 1856. — N° 12.

SOMMAIRE.

CONNAISSANCES UTILES.

Des titres nationaux.
Grandeur de l'homme.
Le plus grand homme.
La jeunesse.

MUSÉE ARMÉNIEN.

Circulaire et autres lettres de Mgr Thaddée, évêque des
Arméniens de la Perse et des Indes.
Les chansons d'Adam Azbar.
Les Arméno-Circassiens du Caucase.

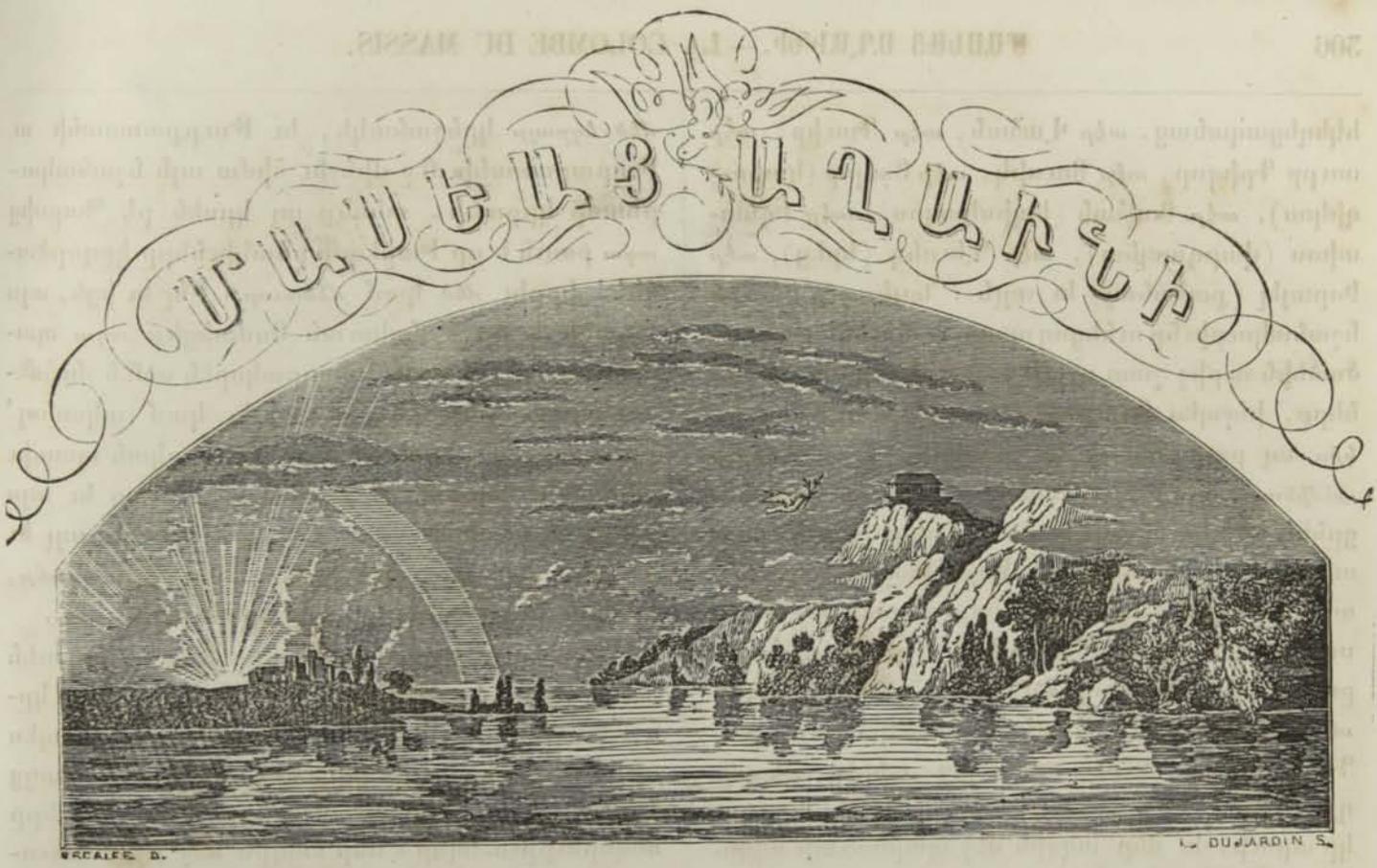
CHRONIQUE DE PARIS.

Revue des événements des années 1855-56.
Avis.
Table des matières.
Table alphabétique.

Փ Ա Ր Ի Չ

Ի ԳՐԱՆՈՅԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Ի Փողոցն Ան-Սիրիխ, Թ. 38.

Մ. Ի. ԵՏԱ. ԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՊԵՏՈՒԱՆՈՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ :

Ինչ փոփոխութիւններ որ ունեցեր են ամեն ազգաց մեջ անուաններն ու մականունները, գրեթէ նոյն փոփոխութեանց տակ ընկեր են նաեւ պատուանունները, այսինքն այն ամենայն գոյականներն ու ածականներն որ պատուոյ համար կը տրուին այլ եւ այլ աստիճանի մարդկանց : Մենք հոս համառօտ կերպով մը խօսինք նախ գոյական պատուանուններու, երկրորդ ածական պատուանուններու, եւ երրորդ՝ վերացեալ պատուանուններու վրայ :

Ա. Խիստ հին ատենները տարակոյս չկայ որ մականուանց պէս պատուանուններն ալ ամենապարզ ձեւ մը ունին եղեր. մանաւանդ թէ ամեն մարդու գլխաւոր եւ մի միայն պատուանուն իր անունն է եղեր. ուստի Հայկ, Արամ, Տիգրան ըսողը՝ անոնց ամեն կատարելութիւնները միան-

գամայն յիշած կրնամարուէր. երբեմն ալ այն կատարելութեանցը իբրեւ բովանդակութիւն մը կրդրուէր անուններուն քով *քաջ, արի, մեծ* բաները. *քաջն* Հայկ, *արին* Վաղարշակ, *մեծն* Տիգրան :

Ատեն անցաւ, նախարարներ որոշուեցան ու երկրի տէրեր դրուեցան՝ որ *Իշխան* կըսուէին. սովորութիւն եղաւ անոնց անունը յիշել՝ իրենց տիրած գաւառին, կալուածին, քաղաքին կամ բերդին անուանը հետ մեկտեղ. զոր օրինակ, Վարդան *տէրն* Մամիկոնեից, Վասակ Սիւնեաց *տէր*, Օշին *տէր* Լամբրոնի, Հերում *տէր* Կոտիկոսոյ եւ այլն : Այս սովորութենէն, որ մինչեւ Ռուբինեանց քաղաւորութեան վերջանալը դիմացեր էր, մտած կերեւնայ պարզապէս *տէր* ըսել պատուաւոր աշխարհականաց, եւ մանաւանդ

եկեղեցականաց. *տէր Վահան, տէր Դաւիթ, տէր սուրբ Գրիգոր, տէր Յուսիկ, տէր Յակոբ* (կարողիկոս), *տէր Յովհան* (եպիսկոպոս), *տէր Իգնատիոս* (վարդապետ), *տէր Ղեւոնդ* (երեց), *տէր Իսրայել* (քահանայ) եւ այլն : Նոյն *տէր* բառին նշանակութիւնը ունեցող պատուանուններ կը գործածէին ուրիշ շատ ազգեր ալ գրեթէ նոյն ատենները. ինչպէս Յոյնք *բիսիօս* բառը, որ մերոնք *կիս* ալ բարգմաներ են երբեմն . Լատինացիք *սոսմիոսս*, որոյ *սոս* համառօտութիւնը կը բանեցընեն մինչեւ հիմա իբրեւ եկեղեցականաց պատուանուն՝ Իտալացիք, Սպանիացիք, երբեմն ալ Գաղղիացիք. քեպտ եւ այս ազգաց մէջ աւելի սովորական եղած է հիմա նոյն նշանակութեամբ ըսել *սինէոս, սէնէոս, սիէօս*, որ յատին լեզուին *սէնիօս* բառնէ, ու կը նշանակէ *էրէց* կամ *ճերգոյն* : Գաղղիացոց *սօսիէօ* բառն ալ անկեց բաղադրուած է, իբր քէ *տէր իմ*, որ ամեն մարդու կը տրուի, եւ մեր ազգին մէջ պարսաւելի սովորութիւն մը եղեր է տեղ տեղ այս պատուանունը տալ գաղղիարէն գիտցող կամ սովրեցընող կամ Գաղղիայէն դարձող երիտասարդներու . *միսիս* (կամ *մուշու*) *կրէկուսոս, միսիս Ժաք, միսիս Փիէր, միսիս Փօլ, միսիս Էթիէն*, եւ այլն եւ այլն :

Պարսաւելի ըսինք այս սովորութեան, եւ մեզի կերելնայ քէ մեծապէս իրաւունք ունինք. որովհետեւ դիւրին է ուզողին այնպիսի քերեամտութեան տեղիք ջտալ, ու այս կողմանէ ալ հայութեանը մէջ մնալ՝ խնդրելով բարեկամներէն որ ըսեն իրեն. *պարոն Գրիգոր* կամ *պարոն Յակոբ, պարոն Պետրոս, պարոն Պօզոս, պարոն Ստեփան, պարոն Կարապետ*, եւ այլն : Գիտենք որ *պարոն* բառը—որ Վրաստանի, Պարսկաստանի եւ Հընդկաստանի Հայոց մէջ շատ պատուաւոր համարուած է— Պօլսոյ ազգայիներէն ոմանցականջին խորք կուգայ՝ իբրեւ խիստ հասարակ կամ նաեւ ծաղրական ու հեզնական պատուանուն, ուստի եւ ծանրագլուխ ու տարեց մարդկանց *պարոն* ըսելը ծանր կուգայ իրենց. եւ քեպտ յայտնի է այս բանիս յոկ պաշարումն մտաց ըլլալը, բայց որովհետեւ նախապաշարմունքը ամուր ապաստան մըն է տգիտութեան, եւ վերցուիլը դժուար, մեր փափաքը այսչափ է միայն որ գոնէ երիտասարդներուն ծանր չերելնայ առաջ *պարոն* ըսուիլ (քան քէ *միսիս*), յետոյ՝ երէ կուզեն՝ *աղա*, հուսկ յետոյ՝ երէ կընան՝ *ամիրայ, էֆէնտի, պէյ*, քերեւս նաեւ *փաշա*, եւ այլն :

Աղա պատուանունը հին բուրքի լեզուին մէջ

մեծ էղբայր կը նշանակէ, եւ Թուրքաստանի ու Թարարստանի մէջ մինչեւ հիմա այն նշանակութեամբ կը բանի . ոմանք ալ կըսեն քէ Պարսից *աղա* բառն է որ Խարեզմի բնակիչները կը գործածեն՝ իբրեւ *մեծ* կամ *մեծաւոր* : Ինչ եւ իցէ, այս յայտնի է որ հիմակուան Օսմանցիք *աղա* պատուանունը կուտան հասարակօրէն ամեն մանմետականի, քիչ անգամ ալ՝ եւ կամ ակամայ՝ քրիստոնէից. վասն զի ասոնց բաւական պատիւ կը սեպեն՝ երբեմն *խօճա* ըսելը, քեպտ եւ այս բառն ալ ոչ միայն *տանուտէր* կը նշանակէ, այլ եւ *իշխան, ուսուցիչ, փոխարքայ*. երբեմն *չօրպանը*, երբեմն *չալապ* կամ *չէլէպի*, երբեմն ալ *ուսմա* :

Ամիրայ պատուանունը Արաբացոց *էմիր* բառնէն մտած ըլլալով, որ *իշխան* կամ *հրամանատար* կը նշանակէ, շիտակը *ամիր* պիտի ըլլար, ինչպէս որ ատենով կըսուի եղեր, Ամիր Սպասապար. բայց նոյն բառին յոգնակին *իմէրա* ըլլալուն՝ ետքերը սովորութիւն եղեր է մեր ազգին մէջ իշխանաւորաց կամ հարուստ սեղանաւորաց եզակի ըսել *ամիրայ*, քեպտ եւ Տաճիկք ոչ երբեք այս պատուանունը կուզեն տալ քրիստոնէից :

Գիտելու բան մըն ալ է որ այս տաճկերէնէ առնուած պատուանուններէն ոմանք երէ անունէն առաջ դրուին՝ իրենց պատիւը կորսնցուցած կըսեպուին. ուստի վայելելուց ջհամարուիլ ըսել՝ *աղա Թորոս, ամիրայ Մարկոս, չէլէպի Յակոբ, չօրպանը Գասպար*, եւ այլն. բայց *խօճա Սարում, ուսմա Դաւիթ* կըսուի, ինչպէս որ կըսենք՝ պարոն Սարում, պարոն Դաւիթ, պարոն Մելգոն :

Քանի մը տարիէ ի վեր Օսմանեան տէրութիւնը յառաջադիմութեան ու քաղաքակրթութեան համար ըրած ջանքերուն մէկ մասն ալ համարելով վարձահատոյց ըլլալ իր հպատակաց հաւատարիմ ծառայութեանն ու արդեանցը՝ ինչ ազգէ եւ ինչ հաւատքէ ալ ըլլան անոնք, սկսած է մեր ազգէն ալ ոմանց *էֆէնտի* ու *պէյ* անձնական պատուանունները տալ : Յայտնի է որ *էֆէնտի* բառը Յունաց *ἐπιθετης* բառն է որ ռամկօրէն *տէր* կամ *իշխան* կը նշանակէ, եւ Տաճկաց մէջ մինակ գործածուած ատենը կը բանի իբրեւ *տէր իմ*, իսկ յատուկ անունի հետ՝ կարդացողներու կը տրուի սովորաբար . *Օսման էֆէնտի, Հասան էֆէնտի*, եւ այլն : Իսկ *պէյ* կամ *պէկ* բառը (որ մինչեւ հիմա քրիստոնեայ հպատակներու տրուած ամենէն մեծ պատուանունն է) *իշխան* կը նշանակէ. ասոր նման է Պարսկաստանի մէջ գործածուածը՝ *խան*, եւ Ռուսաստանի մէջ բանեցուածը՝ *քենալ* :

Գոյական պատուանուններուն վրայ խօսքերնիս վերջացրենք՝ ընթերցողաց ներումը խնդրելով որ աւելորդ համարեցանք յիշել Ռուսաստանի, Լեհաստանի, Մաճառստանի, Մոլտաւիոյ, եւ եւ փոքր Ասիոյ, Ասորոց երկրին եւ Եգիպտոսի Հայոց գործածած գանազան պատուանունները : Անոնցմէ շատին մէջ այ դեռ սովորական է *աղա* բառին գործածութիւնը, խիստ քիչ տեղ ալ *պարոն* բառը . բայց Ռուսաստանի Հայերը Ռուսաց հետեւելով՝ մէկուն հօրը անունը իր անունին հետ յիշելը բաւական պատիւ կրնամարին . ուստի կրեսն՝ *Փանէլ Փեթրովիչ* (Պօղոս Պետրոսեան, կամ Պետրոս աղա), Սերկէյ Իւանիչ (Սարգիս Յովնանեսեան, կամ Սարգիս աղա) եւ այլն : Լեհաստանի Հայերը քանի որ դեռ հայութիւննին բոլորովին ջէին կորսնցուցած ու հայերէն կրխօսեին, բան կամ *փան* բառը կրգործածէին որ լեհերէն *տէր* կրնշանակէ . բան Միխնօ (պարոն Միքայել), բան Պոկտան (պարոն Աստուածատուր), բան Վարդերես, բան Կրէկօր (Գրիգոր աղա) եւ այլն : Մաճառստանի Հայերը մինչեւ հիմա ալ պահած են Թարարաց *աղաչա* (մեծ աղա) բառը . ուստի կրեսն իրարու, *աղաչա Մարգար*, *աղաչա Դանիէլ*, *աղաչա Տօնիկ*, *աղաչա Խաչերես* : Փոքր Ասիոյ մէջ տեղ տեղ կրգործածեն *սանայ* (տէր) բառը, Ասորոց երկրին մէջ *հօճա*, Եգիպտոս *խէփնկա* եւ այլն :

Բ. Պատուաւոր ածականներուն մեծ մասը կամաւոր են մեր լեզուին, ինչպէս նաեւ ուրիշ արեւելեան լեզուաց մէջ . իսկ Եւրոպացոց մէջ իւրաքանչիւր աստիճանի մարդկանց տրուելու ածական պատուանունն որոշուած է . որոշելն ալ դիւրին եղած է, որովհետեւ իրացրեւ պաշտօններ ալ ունին կարգ կարգ բաժնուած . ուստի բազաւորէն սկսելով մինչեւ հասարակ քաղաքացոյն ինչ ածական տրուելը ամեն մարդ գիտէ իրենց մէջ : Շատ հաւանական է որ մեր ազգն ալ ատենով ալ եւ ալ ածականներ սեպհականած է եղեր աշխարհական ու եկեղեցական մեծամեծներուն, ինչպէս որ անոնցմէ մեկ քանին մինչեւ հիմա մնացած են . բայց հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր գոյական պատուանուններն անգամ կորսնցուցեր կամ խառնափնդորեր է, ուր կրմնան ածականները : Վերջի դարերուն մէջ շինուած *Քղթառաջը* անունով ձեռագիր հաւաքմունքներ կրգտնուին, եւ անոնց մէջ կրտեսնուին ամեն տեսակրարդ ու բաղադրեալ ածականներ՝ գրեթէ ամեն վիճակի մարդկանց ալ անխտրարար

տրուած . անոնցմէ մեկ քանին աւելի սովորական ըլլալով՝ մինչեւ մեր օրերն ալ հասեր են, եւ քանի գնացեր սեպհականուեր են քանի մը տեսակ աստիճանաւորաց, գլխաւորապէս եկեղեցականաց եւ աշխարհական իշխանաւորաց :

Եկեղեցականաց տրուած սովորական ածական պատուանունները ասոնք են . կարուղիկոսի, պատրիարքի, եպիսկոպոսի՝ *սրբազան*, *աստուածարեալ*, *սուաբեկաշնորհ* . . . իսկ վարդապետի ու քահանայի *սրբակրօն*, *շնորհազարդ*, *գերապատիւ*, *արժանապատիւ* եւ այլն : Յայտնի է որ հոռ վեական Հայոց սեպհական սովորութիւն եղած է լատին եւ իտալական պատուանուններու անախորժ բարգմանութիւնները գործածել, եւ ըսել եպիսկոպոսաց՝ *գերապայծառ*, *գերյարգելի* . վարդապետաց *վերապատուելի*, *յարգոյապատիւ* . քահանայից *պատուելի* եւ այլն :

Իսկ աշխարհականաց տրուած ածականներուն մէջ աւելի սովորականներն են *աղնիւ*, *մեծարգոյ*, *մեծապատիւ*, *վսեմապատիւ*, եւ ուրիշ կամաւոր պատուանուններ՝ որը շատ որը քիչ վայելուչ : Ընդհանրապէս դիտելիքն այս է որ բազաւորաց *վեհափառ* ածականը կր տրուի, արքայազանց *վսեմափառ*, մեծ իշխանաւորաց *վսեմափայլ*, իշխանաց *մեծապատիւ*, աւելի հասարակ *աղաներու մեծարգոյ*, միջակ վիճակի մարդկանց *արգոյ* կամ *աղնիւ* կամ *պատուական* : Բայց ասոնք ամենն ալ կրնան փոփոխուիլ ուրիշ ածականներով :

Գ. Վերացեալ պատուանուն կրսենք անոնց որ վերոյիշեալ ածականներէն կրշինուին ու այնպէս կր տրուին ալ եւ ալ անձանց իրբեւաւելի պատիւ ընելու մտքով . զոր օրինակ՝ բազաւորաց կրտուի *ձեր Վեհափառութիւնը*, եկեղեցականաց *ձեր Սրբութիւնը*, իշխանաւորաց *ձեր Վսեմութիւնը*, հասարակ մարդկանց՝ *ձեր Պատուականութիւնը*, Ազնուութիւնը, եւ այլն : Եւ այս սովորութիւնը հին ատենէ ի վեր՝ ինչպէս ուրիշ ազգաց՝ նոյնպէս ալ մեր ազգին մէջ կայ եղեր, եւ հիմա ալ գործածելը գեղ չէ :

Միայն թէ Եւրոպացիք անգամ շատ տժգոհ են այն իրենց անհամու շողոքորք սովորութենէն որով մեծի մը վրայ խօսուելու ատեն ալ սովորութիւն եղած է մէջերնին նոյնպէս վերացեալ պատուանուն բանեցրնել . այսինքն փոխանակ ըսելու *վեհափառ կայսրը*, *սրբազան հայրապետը*, *վսեմափայլ իշխանը*, եւ այլն, ըսել Իւր Վեհափառութիւնը, Իւր Սրբութիւնը, կամ թէ *Նորա վսեմութիւնը*, *Նորա մեծութիւնը*, Յաւալի բան է որ մեր ազգին

մէջ այս սովորութիւնս Եւրոպացւոց ալ զգուելի ըլլալէն ետեւ՝ գեղեցիկ նորածնութիւն մը երեւցեր է. վասն զի նախ Ռուսաստանի եւ յետոյ նաեւ Տաճկաստանի Հայերը սկսած են՝ անկանոն քարգմանութեամբ ըսել, ՆՈՐԻՆ Վեհափառութիւնը, ՆՈՐԻՆ Սրբազնութիւնը, ՆՈՐԻՆ բարձր ազնուութիւնը, ՆՈՐԻՆ Գերաստիւնան մեծութիւնը երբեմն ալ աւելի անախորժ կերպով, ՆՈՐԻՆ ամենողորմ մեծութիւն Ինքնակալն եւ այլն :

Այս զրուցուածքին մեծ սխալը յայնմ է որ օտար ազգաց իւր ըսածը նորին քարգմանուեր է. եւ որովհետեւ նորինը նոյն դերանուան սեռականն է, ըսել է թէ նորին վեհափառութիւն խօսքը տաճկերէն ճիշդ քարգմանել ուզենք նե՛՛ր՝ *անըլ օնուն շէվըէթլիւ հազրէթլէրի* ըսելու պէս աւելորդ եւ անտեղի բան մը պիտի ըլլայ : Եւ միթէ բաւական պատիւ չէ ըսելը՝ վեհափառ ինքնակալը, վսեմա-

փայլ իշխանը, աստուածարեալ հայրապետը, սրբազան պատրիարքը, արժանապատիւ վարդապետը, շնորհազարդ քահանայն, պատուական վարժապետը, մեծապատիւ ամիրայն, ազնիւ պարօնը եւ այլն: Ի՞նչ հարկ է ըսել՝ *նորին* կամ *իւր* վեհափառութիւնը, վսեմութիւնը, սրբազնութիւնը, եւ ասոնց նման օղալից ու մառախլապատ խօսքեր շինել ու լեզունիս հարստացրնելու տեղ բեռնաւորել ու տգեղացրնել...

Մեր ազգին մէջ գործածուած պատուանուններուն վրայ առ այժմ այսչափ ըսինք, աւելի այն դիտաւորութեամբ որ հիմակուան սովորութիւնը բացատրենք՝ քան թէ մեզի ծուռ կամ աւելորդ երեւցածները շտկենք ու բօքափենք. ազգին մէջ ուսումնականութիւնն ու գրականութիւնը ծագկեցրնողներուն կիչնայ այս գովելի աշխատութիւնը :

ԱՄԷՆ ՄԱՐԳ ՄԵԾ Է՝ ԻՆՉ ՎԻՃԱԿԻ ՄԷՋ ԱՂ ԸՂԱՍՅ :

Մարդս ի բնէ եւ ըստ ինքեան մեծ է՝ որ եւ իցէ վիճակի մէջ ալ գտնուի, ինչ աստիճանի պաշտօն՝ հարստութիւն՝ համբաւ ալ ունենայ : Զինքը մեզի պգտիկ երեւցրնողը մեր աչքին ակարութիւնն է : Մարդուս բնութեան մեծութիւնն այնչափ է որ ամենայն ւարտաքին գանազանութիւն եւ ոչ մէկ նշանակութիւն մը ունի :

Խելք, խղճմտանք, սէր, աստուածգիտութիւն, գեղեցիկն ու տգեղը ճանչնալ, իր անձին իշխել, արտաքին իրաց եւ մարդկանց վրայ ազդեցութիւն ունենալ, — ասոնք այնպիսի մեծ բարիք՝ այնպիսի փառաւոր կատարելութիւններ են որ ամենուն ալ սեպհական են, թէ աղքատին եւ թէ հարստին : Մենք գեշ սովրած ենք որ ինչ որ հասարակաց բան է՝ անոր յարգը վար զարնենք. անով այն կատարելութիւնները բանի տեղ չենք զներ. եւ սակայն՝ ինչպէս զգալի արարածոց՝ այսպէս ալ հոգեղէն բաներու մէջ ամենէն աւելի պատուականը հասարակաց եղածն է : Օրինակի համար, գիտութեամբ ու ճարտարութեամբ լուսապայծառ ջանք կրնան հնարուիլ հարստին պապառ զարգարելու. բայց այն ջանքը խեղճ ու անարգ բաներ են՝ երբ որ այն հասարակաց լուսոյն հետ համեմատուին որ արեգակը մեր ամենուս պա-

տուհաններէն ներս կըխարէ, եւ առատապէս ու անխտրարար կըբափէ թէ բլուրներուն եւ թէ հովիտներուն վրայ՝ այն լոյսն որ արեւելքն ու արեւմուտքը ամեն օր կըվառէ կըբորբոքէ : Նոյնպէս հասկընալու է նաեւ բանականութեան, խղճմտանքի եւ սիրոյ լոյսերուն համար. շատ աւելի յարգի են ասոնք՝ քան թէ այն կարգէ դուրս կատարելութիւններն որ քանի մը մարդկանց մեծ համբաւ ունենալուն պատճառ եղեր են :

Զարհամարհենք այն բնութիւնն որ ամենայն մարդկանց հասարակ է, վասն զի անոր մեծութեանը խելք չկայ որ հասնի : Աստուծոյ պատկերն է, նոյն իսկ անհունին պատկերն է, վասն զի անոր յառաջադիմութեանը սանձան զնել չըլլար : Հոգւոյ աստուածեղէն կատարելութիւններն ունեցողը ինչ վիճակի մէջ ալ գտնուի՝ մեծ էակ է : Կրնաս անոր քուրջ հազգրնել, կրնաս զինքը բանտի մէջ գոցել, զերութեան շղթաներովը կապել. միշտ մեծ է : Կրնաս տանդ դուրս անոր դէմ փակել, բայց Աստուած երկնային օրեանքը կըբանայ անոր առջեւ : Ճշմարտապէս մեծամեծ մարդիկ ամեն տեղ կըգտնուին, եւ դիւրին բան չէ ըսելը թէ արդեօք ամենէն աւելի որ վիճակէն կեպեն մեծամեծ մարդիկ : Ճշմարիտ

մեծութիւնը մարդու վիճակին հետ ամենեւին կապակցութիւն մը չունի. ոչ արտաքին ազդեցութիւնը անոր համար բան է, եւ ոչ անոր երեցուցած պտուղները : Կարելի է որ մեկը ամենէն մեծ մարդ ըլլայ, եւ սակայն իր ազդեցութիւնն ամենատար ըլլայ : Թերեւս մեր քաղաքին ամենէն մեծ մարդիկը բոլորովին անձանօք ալ են մեզի :

Մարդու բնատրութեան մեծութիւնը ոյժն է, այսինքն որչափ որ մեկուն միտքը՝ բարոյական սկզբունքը եւ սերը ուժով են, այնչափ ինքն ալ մեծ է. եւ այս ոյժը ամենէն խոնարհ վիճակներու մէջ ալ կրնայ գտնուիլ : Այն մարդն որ աննշան արուեստի մը համար եղած, ու դեռահասակ ընտանեաց կարօտութիւններէն պիտոյքէն պաշարուած է, կրնայ իր փոքրիկ հորիզոնին մէջ շատ աւելի յստակ կերպով տեսնել ամեն բան, չաւրտութիւն ընել, ու խելքով դատել, դժուար պարագայի մը մէջ գտնուած ատենն ալ աւելի համարձակութիւն ունենայ, աւելի շուտով խելք բանեցընել, քան թէ այն մարդն որ ինքզինքը կարգալու տուած՝ անբաւ հմտութիւն ու տեղեկութիւն դիզած է մտքին մէջ. ըսել է թէ անոր ճշմարիտ մեծութիւնն ալ շատ աւելի է : Մարդկայ որ իր բնակարանէն քանի մը մղոն միայն հագիւ թէ հեռացեր է, եւ սակայն աւելի չաւ կը հասկընայ մարդկային բնութեան բաները, եւ աւելի խորունկ կերպով կըրտփանցէ ամեն բանին պատճառները եւ մարդկանց բնատրութիւնները՝ քան թէ այն մարդն որ բոլոր աշխարհք պտըտեր ու իր ճանապարհորդութեան պատմութիւնն ընելով մեծ անուն հաներ է :

Մտաւորական մեծութեան չափը՝ մարդու մտքին ոյժն է, ինչպէս որ բարոյական մեծութեան չափն ալ (որ մարդու տրուած պարգևներուն ամենէն մեծը, եւ աստուածութեան ամենէն պայծառ երեւոյթն է) մտաց համոզման հաստատութիւնն է :

ԱՄԵՆԷՆ ՄԵՑ ՄԱՐԴ Ո՛Վ, Է :

Ամենէն մեծ մարդ նա է որ աննկուն հաստատամտութեամբ արդարութեան կողմը կըրտնէ, ներքին եւ արտաքին սոսկալի փորձութեանց դէմ կըկենայ, ծանր ծանր բեռները գուարբութեամբ կըվերցընէ, փոքրիկի ատեն ամենէն հանգարան է, սպառնալիքներու եւ զայրացեալ նայուածքներու վրայ մտքէն կըծիժաղի. նա որ ճշմարտութեան՝ առաքինութեան՝ Աստուծոյ վրայ անմեղ-

կելի վստահութիւն ունի. — միթէ այս մեծութիւնը շինծու եւ ունայն մեծութիւն է, եւ միթէ կրնայ վախցուիլ որ ասոր օրինակները այնչափ շատ չգտնուին խեղճ ողորմելի աղքատաց՝ որչափ հարըստաց ու մեծամեծաց մէջ :

Մարդու խելքին ու կրիցը մէջ եղած կոխները, բարոյական ու կրօնական սկզբանց անձնական շահուն գրեթէ չդիմացուելու աղաղակին դէմ ըրած յաղթութիւնները, պարտուց կատարման համար եղած ծանր ծանր գոհերը, խորունկ կերպով արմատացած բարեկամութեան մը մեկդի ձգուիլը, սրտին ամենացանկալի յոյսերէն ալ ետ կենալը, ասոնք ամենն ալ աչքի չերեցող բաներ են. միթէ խարեալ, հալածեալ, նախատեալ, մատնեալ առաքինութեան մը մխիթարութիւնները, յոյսը, ուրախութիւնն ու հանգստութիւնը նոյնպէս աներեւոյթ բաներ չեն : Ասոր ո՞վ կրնայ տարակուսիլ. այսպէս ահա մարդկային կենաց ճշմարիտ մեծութեան գեղեցիկ գեղեցիկ օրինակները ամենեւին աչքերնուս տակը չեն իյնար : Առջեւնիս, բերեւս քովերնիս, ամենախեղճ տան մը մէջ, դիւցազնական գործ մը կատարուելու վրայ է լռիկ մնչիկ. վսեմ մտածութիւն մը պատրաստուելու հետ է սիրով, ազնուամիտ անձնանուիրութիւն մը ըլլալու վրայ է, ու մենք ամենեւին չենք գիտեր :

Հաւատա ինձի, եւ հաստատ կերպով դրած եմ միտքս թէ այս մեծութիւնը կըգտնուի աւելի հասարակ ժողովրդեան մէջ, այն մարդկանց մէջ որ անուննին ոչ երբէք բերնէ բերան պտըտած է : Որո՞ւ քով կրնաս գտնել աւելի նեղութիւն քաշուած՝ արիական քաջութեամբ, աւելի ճշմարտութիւն անխարդախ, աւելի բարեպաշտական վստահութիւն, աւելի առատաձեռնութիւն մը որ տուողին անգամ հարկաւ որ եղած բանը կուտայ կարօտեցող, եւ մեկ խօսքով՝ աւելի ճիշդ համարձուք ու կարծիք կենաց եւ մահու վրայ. — հասարակ ժողովրդեան քով թէ ըստ աշխարհի երջանիկ կարծուած մարդկանց քով :

Նոյն իսկ ազդեցութեան կողմանէ որ մարդս ուրիշներուն վրայ կրնայ ունենայ, այն ազդեցութիւնը կըսեմ՝ որ մեծամեծներուն սեպնական արտօնութիւն մը կըսեպուի, եւ կարծեմ թէ աննշան մարդուն ունեցածն ու աչքի երեցող մարդուն ունեցածը խիստ քիչ տարբերութիւն ունին իրարմէ :

Ազդեցութիւն ըսածդ իր ընդարձակութիւնէն չպիտի չափուի, հապա իր յատկութիւններէն :

Մարդս կրնայ իր խելքն ու կարծիքները մինչև հետու տեղուանք տարածել. բայց քե՛ որ ցած խելքի տեր է, իր ազդեցութեանը մեջ ամենևին մեծութիւն չկայ :

Մարդուս բնատրութեանը վրայ ոյժ ունեցող ազդեցութեան աւելի ազնուական ազդեցութիւն միքէ կրնան ըլլայ. եւ ով որ այնպիսի ազդեցութեան տեր է՝ միքէ մեծ գործողութիւն ընող պիտի ջնամարուի՝ որչափ ալ իր մքնուորտը ամփոփ եւ աննշան ըլլայ :

Հայր ու մայր մը որ աղքատիկ տան մը մեջ իրենց որդւոցը մեկուն միայն սիրտը կատարեալ բարւոյն սիրովը կը վառեն, կը սովորեցընեն անոր այնպիսի գորաւոր կամք մը ունենայ որ ամեն տեսակ փորձութեան դիմանայ, եւ այս աշխարհիս

Մարդուս կեանքը զատ ի վեր ու դժուար ճամբայ մըն է, որ սեպացեալ ժայռերու եւ անդնդախոր գահալիժներու մեջէն անցնելով դէպ ի երկինք կը տանի : Տեսքը հետուէն այնպէս անուելի է որ խիստ շատ մարդիկ վրան նայելով ալ կը սուսկան : Պատանւոյն մեկը այն պարսպաձեւ ժայռին տակը կանկ կառնէ կը կենայ. քերես անդունդին եզերքը բուսած քանի մը մանր ծաղիկներու վրայ կը զմայլի, կամ քե՛ ձորակին խորը տեսնուած լճին կապտագոյն տեսքէն կը յափշտակուի : Մինչդեռ կեցեր կընայի քե՛ բնութիւնը ինչ զարդարանքներ տուեր է իր ամայի անապատներուն անգամ, կամաց կամաց այնպիսի բույուրիւն մը կուգայ վրան որ զգայութիւնները կը բարձրն ու հոգին ալ ուժէ կիչնայ : Այն ատեն կը մոռնայ բոլորովին քե՛ իր երթալու տեղը ո՛ր է, մանաւանդ որ ճամբուն դժուարութիւնն ալ առջեւն է : Աչքը մեկդի կը դարձընէ, ճամբուն մեկ կողմը կընտրի ու զլուխը կուրծքին վրայ կախած յուսահատեալ կը մնայ :

Մարդուն մեկը՝ երկար փորձառութեամբ այս աշխարհիս ունայնութեանց եւ փորձանացը դէմ կենալու լաւ վարժած՝ կը մոտենայ պատանւոյն, մեջքը՝ գօտի կապած, անվախ դէմ կը դնէ լեռներուն վրայէն փչած հովին՝ որ իւր հագուստները առազաատի պէս կուռեցընէ : Պատանւոյն դիմացը շիփ շիտակ կեցած, ձեռքին մեկը անոր

բարոյական պատերազմներէն օգուտ քաղէ, անոնց ազդեցութիւնը շատ աւելի գերազանց է քան քե՛ կեսարի պէս մարդու մը ազդեցութիւնն որ բոլոր աշխարհն ուզէ նուաճել : Անոնց գործողութեան գերազանցութիւնը միայն աղէկ ըլլալու յատկութեանէն չէ. ով կրնայ ըսել որ այն աշխարհակալին ըրածէն ալ վեր չէ՝ նոյն իսկ ընդարձակութեանը կողմանէ : Ո՞վ կրնայ ըսել քե՛ այն տղան՝ որ անոնցմէ այնպիսի սրբազան եւ անշահասէր սկզբունքներ կը սովորի՝ նոյն սկզբունքները մինչև շատ հեռուներ ջտարածեր, կամ քե՛ այն ազդեցութիւնը՝ որու անձանօք աղբիւրն իրենք եղան՝ երթալով ջրայննար ու ամբողջ ազգ մը եւ բոլոր աշխարհն ջլուստորեր :

ՉԷՆԻՆԿ :

Պ Ա Ս Ն Ա Յ Ո Ւ Ք Ի Ն

կերկընցընէ քաջութեամբ, մեկալովն ալ ճամբան կը ցուցունէ դէպ ի վեր :

« Ելիր, ով պատանի, ետեւնուս եկու. մենք ալ ատենով վիատութիւններ ունեցեր ենք, մենք ալ արտսունք բափեր ենք : Մարդուս հոգին աշխարհիս դունէն ներս մտած ատեն՝ կարծես քե՛ եկած տեղին զմայլական օղովը տողորուած՝ շատ դժուարաւ կը վարժի աշխարհիս նոր օղին : Քանի որ աւելի մօտ է այն խորհրդաւոր վիճակին ուսկից որ եկած է, քան քե՛ այն վիճակին դէպ ի ուր որ կը դիմէ, եւ ուշ պիտի հասնի, կարծես քե՛ զղջացած է գալուն, ու կուզէ ետ դառնալ. կը խնդրէ յախտնականութենէն որ նորէն բանայ իրեն այն դուռը ուսկից հազիւ քե՛ եկեր է. կը գանգատի քե՛ այս ինչ փորձանք է գլխուս եկածն որ հարկադրուած եմ եւ ալ ուրիշներուն պէս գանազան նեղութիւններու եւ տառապանաց երկար ճամբէն անցնելով ելլել աշխարհէս : Իսկ երբոր ճամբուն կեսը հասնիս ու ելած տեղիդ մեջտեղը կենաս, այն ատեն միայն կընաս ուղիդ կարծիք մը ունենալ կենաց երկու ծայրերուն վրայ, եւ իրաւունք կուտաս Աստուծոյ դատաստանին որ կը պարտաւորէ գմեղ այս քու քալած դժուար ճամբեդ իր քովը դառնալ, զոր դուն ալ մեզմէ ետքը պիտի սիրես :

« Ելիր, ով պատանի, գլուխդ վեր առ, արտսունքը սրբէ. փուճ տեղը ճամբուն խտտերը անով

մի բրջեր, փուճ տեղը լճին ականակիտ ալեացը հետ գանիկայ մի խառներ : Բոյսերը զովացընելու

և աղբիւրակներուն ջուր հասցընելու համար Սատուած երկնային զուտ ջուրերը պատրաստած

G. STAAL. INV.

LAVIILLE. SC.

ՊԵՏԱՆԵՆՈՒԹԻՒՆ

Է : Մարդուս աչքեն վազած ցօղը լեղի է ու աղի , մեր մրրկալից կիրքերուն դառնօրեամբը տողո-

րուած է, և անոնց սաստիկ կրակը կընանդարտեցընէ : Պետք է սովրիլ կիրքերդ սանձել՝ քանի

որ անոնք արտեւանունքդ ջնն ցամքեցուցած ու սիրտդ տակնոււրայ ջնն ըրած : Բնութիւնը անոր համար մեզի կիրք տուեր է որ անոնցմով մեր ազատութեան փառքը աւելցընենք : Անոնք մէյմէկ գորաւոր խրաններ են որ կամբերնիս կատարելու կը դրդեն զմեզ . որ քեպետ եւ վտանգաւոր՝ բայց միանգամայն եւ փառաւոր գործողութիւն է : Միքէ դուն այ ջնն զգար սրտիդ մէջ այն կիրքերը . անոնք են անա որ քեզ կը փութացընեն առաջ երբայու :

« Ելիր, ո՛վ պատանի , քաջութեամբ ձեռք տո նորէն ճամբորդութեանդ զաւազանը , ելիր մէկտեղ ելլենք ճամբայ : Ընկերութիւնդ միտքս պիտի բերէ այն անուշ տրտմութիւնները որով պատանեաց հոգին կը մաքրուի կը գտուի . քերեւս օգտակար ըլլայ քեզի զիտնալը քէ ինչ կերպով կարելի է անոնց յաղթել , եւ անոնց տեղը ինչ աշխատանք պետք է ընել : Պատանիները քանի որ իրենք իրենց վրայ անպտուղ կարողութիւններ կը տեսնեն՝ սրտերնին կը կոտորի . քանի որ կը տեսնեն քէ իրենք զիրենք ինչպէս որ պետք է կը ձանջնան ու ջնն կրնար ուզածնուն պէս վայելք ընել՝ կընեղասրտին : Անոր ետեւէն այ ուրիշ տառապանքներ կուզան : Բանի գործի հետ ըլլալ սկսելուն պէս՝ փուճ ու մուճ զբաղմունքով ժամանակ կը կորսնցընեն՝ առանց հոգինին զբաղեցնելու , եւ դարձեալ կընեղասրտին որ այնչափ աշխատելու ու քիչ առաջ երբայու է : Աշխարհիս վրայ մարդուս սիրտը ոչ երբէք զոն կըլլայ . բան մը ջկայ որ անոր բաղձանքները լեցընէ : Այն գործունեութիւնն անգամ որ դուն հիմայ այնչափ կուզես ունենալ , եւ շատ դիւրութեամբ ալ կրնաս ձեռք ձգել , դարձեալ բաւական չէ քու բաղձանքներդ կատարելու : Անոր այնչափ քեզի ախորժելի երեւնալուն պատճառն այս է որ պատկեր է այն անսահման եւ անարատ գործունեութեան որ հոգիդ ի հանդերձեալն միայն պիտի ունենայ :

« Ելիր, ո՛վ պատանի , ելիր երբանք որ հոն վերը հասնինք . այն սեպացեալ լեռնէն ճանկոտելով վեր ելլանք , եւ վեր ելլելէն ջճանձրանանք : Իրարու ցուցընենք անդադար այն նպատակն որ անդադար աչքերնէս կը ծածկուի : Ճամբուն ամէն մէկ դարձուածքին կը գոչէ տառապեալ հոգին . Տէր Աստուած , ճամբուն ծայրը հոս ջՔ արդեօք :

Անաստուած մարդը , որ մահը իր անարգ զուարճութիւններուն վերջ տուող բան մը կարծելով անկէց կը սոսկայ , ճամբուն ամէն մէկ դարձուածքին կաղաղակէ դողալով . Ո՛վ ջքութիւն , միքէ հոս պիտի կլլես դու իմ բոյր հարստութիւններս ու հեշտութիւններս : Բայց աստուածային նախախնամութիւնը՝ ո՞մանց յոյսը ի դէրեւ կը հանէ եւ այլոց երկիւղը կը ծաղրէ , եւ կը կանչէ ամենուն . Առանջ զնացէք , քայեցէք , եւ աշխարհիս աղեկութիւններուն ու գեշութիւններուն ծանրութեանը համբերեցէք , մինչեւ այն օրն որ ես ամենուդ ճշմարիտ բարիք եւ ճշմարիտ ջարիք բաժնեմ . այն աւուր սպասելով պիտի ապրիք , եւ այն յուսոյ ակնկալութեամբ պիտի աշխատիք :

« Ելիր, ո՛վ պատանի , մտիկ ըրէ ինչ կը կանջնեցն ազգք եւ ազինք միանգամայն , եւ նոյն իսկ կոյր բնութիւնը իր բոյր գօրութեամբը : Արեւմտաքին ցուրտ երկնքին տակ՝ մարդիկ երեք հազար տարիէ ի վեր է որ կը խրախուսեն մէկզմէկ այս դժուար ու զառ ի վեր ճամբէն վեր ելլելու , քեպետ եւ զազարը հասնելու ատենը դեռ շատ հեռու է մեզմէ : Քանի քանի դարեր են որ Արարչին տիեզերաց կամօքը՝ աշխարհիս ստեղծագործութեամբը աշխատութեան մեծ օրէնքը կը կատարուի . օրէնք մը որ ամենայն արարածոց վրայ անհրաժեշտ կերպով դրուած է : Մեր հայրերը աշխարհս բնդացուցին , շնջասպառ ու պառակտեալ ձգեցին զայն մեզի , բայց իրենց քաջութեան փառաւոր նշանները ամէն բանի վրայ բողոցին : Սովբեցուցին մեզի քէ ժողովրդոց կամքը ու տարերաց գօրութիւնը ինչպէս նուաճելու է . մարդկային ազգիս ու տիեզերաց վրայ իրենց արիական առաքինութեան եւ անխոնջ հանձարոյն կնիքը կոխեցին , սարսափած մարդկանց առաջը բարերադրութեան ճամբան բացին : Անոնց դիւցազնական աշխատանքով շտկած ճամբան մենք մեր բույութեամբը անպատիւ ջընենք . համարձակ քալենք առաջ երբանք դեպ ի յայն նպատակն որ իրենք ցուցուցին մեզի , եւ հազիւ քէ կը ցան հեռուանց նշմարել : »

Թարգմանեաց ի գաղղիական
 ՄԻՆԱՍ Ն. ՄԻՍՍԵԵԱՆ
 Աշակերտ Արեւ. Բագ. Վարժարանին :

— 00000 —

Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Ր Ա Ն

ՇՐՋԱՐԵՐԱՎԱՆ ԵՒ ԱՅՈՒ ՆԱՄԱԿԱՆՆԻ ՏԵՍԱՌԵ ԹԱԳԷՈՍԻ ՍՐԲԱՋԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԳԻ ՀԱՅՈՑ ՈՐ Ի ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ ԵՒ Ի ՀՆԳԻԿՍՍ.

Սեպտեմբերի ամսաբերքին մեջ Պարսկաստանի Հայոց վրայ համառօտ տեղեկութիւն մը դնելն ետեւ յիշատակեցինք Պարոն Մանուն Որդանանեան մեր ազգասէր բարեկամին մէկ նամակն ու անոր հետ Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի առաջնորդ Թադէոս սրբազան եպիսկոպոսին շքրջարեւակներ առ Հայկազունս ճառայի :

Պ. Որդանանեանին նամակն այս է .

« Փերսպոստուէի Հայր, Տէր Գարրիէ Վարդապետ Այվազովսիի ի Փարիզ .

« Հոգեւոր Տէր ,

« ... Տրտմութեամբ ծանուցանեմ Յարգութեան մեքայ զընթացից կօյեմէցի (բոյեմցի) կամ այլ պապական կրօնաւորաց որ ի Ջուդա (Պարսկաստան) . զի վիշտ եւ խռովութիւնս յարուցանեն ընդ հայ ժողովրդոց անդանօր բնակելոց, որք ի հազարաւոր գերդաստանեաց այժմ հազիւ տունս երէք հարիւր մնացեալ , եւ կեցութիւն նոցին աղքատ բոյորովին եւ գարկ յամենայն բարութեանց : Ընդ որս ասացեալ պապականր դրամով , եւ ըստ սովորութեան իւրեանց սեռոյի զաստուութեամբ՝ երկպառակութիւնս եւ խռովութիւնս սերմանեն ընդդէմ Հայաստանեայց ուղղափառ սուրբ եկեղեցոյ . որպէս եւ Սրբազան Առաջնորդն մեր վիճակաւոր տեղւոյն՝ գլխավորութիւն անցից նոցին եւ արարմանց ի զիւր անցուցեալ յդեալ էր մեզ, զորոյ զօրինակն ընդ գրոյս առ մեզ առարեմ, խնդրելով ի բարեհաճել զայն ի Մատեաց Ազատի պատուական ամաստարին մերում ի լոյս ընծայել՝ առ ի տեղեկութիւն բարեսէր մերազանց՝ թէ համագգիք մեր սրջափ առիք հակառակութեան եւ սուրման ազգին լինին՝ վասն պարծանօր հաճելի առնելոյ զինքեանս առաջի անձանց դատարկաւորաց եւ մոլեռանդից :

« Յարգանօր մեծարանաց մնամ ,
Հայր Վարդապետ ,

« Ի Մարտի , 5 Օգոստոսի 1856 .

Թոնարն եւ հաւաստի ծառայ մեր
ՄԱՆՈՒԿ ՈՐԳԱՆԱՆԵԱՆ : »

Իսկ Թադէոս Սրբազան Առաջնորդին առ Հայկազունս ճառայի գրած նամակը այս է, զոր եւ

անվոփոխ կընրատարակենք իբրեւ վաւերական օրինակ .

« Առ Ամենապատուէի լուսաւորչական Հայ ժողովուրդսն բնակեալս ի կղզին Ջաւայ եւ ի Բրավիլս մայրաքաղաք նորին Ազգարարութիւն :

« Որոց վաստն է ազգասիրութեան զգացմունք , նախանձ իմն զովելի ի սիրտս նոցա արծարծի : Այդ այն նախանձ է զոր մարգարէն ասէ . « Զատելիս քո « Տէր ատեցի եւ ի վերայ բշխմեաց քոց մաշեցայ : » Ծանրակշիւն յարհամարհանս է այն զոր ընդունի որ յիւրոց ընտանեաց եւ ի սիրելեաց . զի թէ որդի որ բրանիցէ յերեսն ծնողին իւրոյ՝ անտանելի վիշտ է . իսկ թէ օտարական որ արասցէ այնպէս , ջլինի այնչափ զգալի առ համեմատութեամբ որդւոյ անզգամութեանն :

« Կարծեմ թէ բազումք ի մենջ բաշտմանօր իցեն եւ ոմանք ականատես , զի այնորիկ որ ի փարախէ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցոյ խորշեալ եւ խորացեալ՝ ապաստանին յեկեղեցի Հոռովմեական , զգեմուն զխորիս այնչափ հակառակասիրութեան՝ մինչեւ ավստն կարդան ինքեանց զի ծնան ի Հայ Ազգէ , խուսափին յեկեղեցոյ Հայոց՝ որպէս ջղջիկք ի լուսոյ արեւոս , եւ առնել զգրպարտութիւն ներհակ Հայաստանեայց ուղղափառութեան՝ վարճք իմն հոգւոյ եւ պատիւ անձանց համարեն : Թեպէտ յամենայն բաղաքս (որչափ մեր էմր ականատես) զմենութիւնս ատելութեան առ Ազգ Հայոց եւ յեկեղեցի նոցա բնաւորեալ կայ ի միտս այնպիսի խորբացեալ եւ ներձեալ դարձելոցն ի պապականութիւն , այլ աստ ի Ջուդայ՝ այն հոգի բշխմութեան եւ այն կիրք ատելութեան ի պապականութիւն դարձօղսն անցանէ քան զչափ :

« Յընթացս հնգալեայ ժամանակի լինելութեան մերոյ աստ՝ բազմապատիկ փորձառութեամբ խելամուտ եղար ջարագանգութեամբ խորհրդոց սոյն խորբացելոցն ի մենջ : Բազում անգամ երիտասարդք նոցա ժողով գումարեին ուրքեք (անշուշտ բոյստութեամբ մեծաւորաց իւրեանց) իբրեւ մի անձն կամ մի անգամ , միակամ լինէին իբրեւ արիւնջանք եկեղեցոյ անձնաղիւր լինել ի պաշտպանութիւն գահին Հոռովմայ , եւ ի հայաձէլ գլուսաւորչական Հայոս , զբշխմիս հաւատոյ կարծեցեալսն ի նոցունց . եւ մինչ փոքունին հոգիք նոցա արբեցութեամբ , զօղ պատաստէին սպասուելօր եւ ընդ հոգմս խառնէին զիւրեանց մեծախօսութեան քամի . թեպէտ եւ երբեմն ծառք փողոցաց բարշխմէին ի գիշերային յամբեալ հարուածոց սրո

նոցին : Հրատարակեցին միջոց մի եւս՝ իբրեւ քէ Հայ ժողովուրդը խորհուրդ արարեալ էն ի ձեռն ընտանեաց զդեղ մահու արբուցանել այնմ որ ինքնին իւրով երզմնակուռ ուխտադուրքեամբ էւ դժբանօք ուխտին կուտեալ է ի գուխ իւր զնզով անձին իւրոյ ի Հօրէ եւ յՈրդոյ եւ ի Հոգւոյն սրբոյ . յայն սակս ի սպառ խորշելի եղեն Հայք . պատուեր եղաւ մի մտանել ի տուն լուսաորջական Հայ ընտանեաց , մի գնել ինչ ի Հայ կրպակաւորաց . եւ քէ յառաջն խորշին ի մերոց ժողովրդոց՝ իբրեւ ի բշնամեաց հաստոյ , ի նմին ժամանակի խնամով զգուշանային իբրեւ ի բշնամեաց անձանց իւրեանց : Գովմբ գայն անձնապան զգուշութիւն նոցա , զի եղեռն օրինակ այնպիսի չեն պակաս ի պատմութեան ժողովրդոցն Հոռվմայ , եւ քանն գահագրութիւն եւ կարգիւնայր նոյն եկեղեցւոյ՝ նովին մուխիւնիլ բաժակաւ զկեանս իւրեանց փոխանակեցին ընդ մահու : Այլ մինչ ինքնին ապացուցաւ քէ Լուսաորջական Հայք չեն վիճակեալ նոյն անխիղճ եւ ամբարիշտ հոգւոյ , բարշամեցաւ խորհուրդ նոցա ի միտս իւրեանց , եւ գոր կարծեինն եղեւ որպէս երազ գարբուցելոց : Այլ մինչ դեպ պահանջին զհաղորդակցութիւն ունել ընդ մերում ժողովրդոց , կեղծապատիր մարդեւութիւն անպակաս էր ի գնացս նոցա : Ի 1854 ամի մինն ի նոյն խորբացեալ ժողովրդոց՝ Պետրոս Զարարեան կրետեանց , կամելով ամուսնանալ ընդ դստեր դրացւոյ իւրեանց , որ Լուսաորջական եկեղեցւոյ էր հպատակ , կեղծաորեցաւ խաբէբայութեամբ յառաջ տանել զկամս իւր . վասն որոյ հրաժարեցաւ ի հոռվմեական եկեղեցւոյ . յայտնեաց զեկրքին անարժանութիւնս իւրեանց կարգաւորացն , դարձաւ յեկեղեցի Հայոց , եցոյց զապաշաւանս , երդուաւ Մարմնով եւ Արեամբ Տեառն Յիսուսի հաստատուն մնալ յուխտ վերադարձին իւրոյ . այնպիսի սուկալի երզմամբ ամուսնացաւ ի մեջ եկեղեցւոյ Հայոց : Այլ մինչ կատարեցաւ ամուսնութիւնն , ոտտեաւ միւս անգամ յեկեղեցի Հոռվմայ , դժբեալ անաւոր երզմանն իւրոյ , եւ արդ փառաւորի յանձն իւր վասն նշանաւոր խաբէբայութեանն գոր արար : Օրինակի նորին հետեւել կամեցաւ Սիմեոնն Գեորգ Տէր Աուկանեանց . որ յետ սպառելոյ գոր ունեին , մինչ աղքատութիւնն այց արար նոցա , ուրացաւ զեկեղեցի Հոռվմայ , դարձոյց գերեսս իւր ի նմանէ եւ դիմեաց սու Լուսաորջական սուրբ եկեղեցի , իբրեւ քէ համագեցէ զմիտս մեր ընկալնույ ի մենջ զբողոք յանձնարարական վասն դիմելոյ ի մեր կողմուսն , եւ խնդրելոյ զշնորհ ողորմութեան լընտանեաց իւրոց . զի լցուցանելով զբսակն՝ վերադարձցի ի տուն՝ պատրաստել խնջոյս խենեշութեան (որ պակասեալ էր ի սոյն միջոցի) , ուրախ լինել ընդ բարեկամս իւր՝ վասն աշտոյելոյ ինքեան խաբել զԱզգ Հայոց , եւ այսպսնել զեկեղեցի եւ զԱզգ մեր . այլ մինչ ետես զմեզ ոչ այնչափ դիւրախաբ՝ որչափ ինքն ակն ունէր , եւ ի միւս կողմանէ ցուցաւ ինքեան խայծ ի կարքի , ըստ նմանութեան կերպարանալիս Պրոտեոսի՝ միւսանգամ ցայրբեաց յայն եկեղեցի , ընդ-

արձակելով զբերան իւր յայտ առնել եւ ի ծաղրել զեկեղեցի Հայոց : Եղբայր նորա Գաւիթ , քան զինքն ամբարիշտ , ոչ սակաւ վեճ էւ խռովութիւնս յուզեաց ընդ նմա , մինչ նա ի հանդերձանս զմեզ խաբելոյ պարապէր , կեղծապատիր վերադարձին իւրով (որ ոչ տեսեաց յանել քան զտասն օր) . եւ մինչ դարձոյց զնա միւսանգամ յեկեղեցի գոր վատաբանութեամբ ուրացեալ էր սակաւ մի յառաջ , ինքն առաջի իւրեանց Եպիսկոպոսի եւ վարդապետին պարձանօք յոխորտացեալ էր , քէ եւ երբամ ուղղափառ հաստով իմով եւ վերադառնամ պարգերեսութեամբ , երկրաւոր աշտոյութեամբ եւ բարութեամբ . եւ ի նպատակ նոյն առաջադրութեանն իւրոյ ընկալեալ էր յեպիսկոպոսին իւրեանց զգիր յանձնարարութեան ի յատին լեզու : Արդ սովին պատրաստութեամբ նոյն Գաւիթ ի մեր կողմուսն ուղեւորեցաւ անշուշտ կեղծաորել ալղր , եւ յիւրոց ընտանեաց խնդրել զշնորհս ողորմութեան : Նշանակութեան արժանի է ապաշխարանքն գոր սանձանեցին աստ վասն Սիմեոնի . զի պատուիրեցաւ նմա քառասուն օր մնալ առ դրան եկեղեցւոյ , եւ գուգել զկօշիկս մտելոցն ի նա , վասն յանցանացն գոր գործեալ էր մտանելով յեկեղեցի Հայոց : Ո՞ն անհանդուրժելի չարամտութեան նոցա . զի զեկեղեցի Հայոց իբրեւ կուստուն կամ չար եւս քան զայն համարելով , այդպէս ծանր ապաշխարանս կարգէն հրապարակաւ ի վերայ ժողովրդոց իւրեանց՝ որք մտանէն ի նա , եւ ընդ Հայոց ի հոգեւորս հաղորդակցին : Ո՞ր ազգասեր սիրտ համբերել կարէ , մինչեւ ցայս վայր տեսանելով զնախանն եւ գատելութիւն նոցա ընդդէմ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ : Մանաւանդ ձեզ (որոց ազգասիրութեան արգասիք քաջածանօք է մեզ ամենեցուն) կարելի է ժոյժ ունել այսչափ արհամարհանաց Ազգի եւ եկեղեցւոյ՝ յանարգաց այնպիսեաց որ ոչ խղճեն պրօտեոսանալ եւ ըստ ժամանակին պարագայից յարմարել զպարագայս հաստոյ :

« Արդ ըստ ազգասիրութեան հոգւոյ մերոյ՝ յուսամ զի ամենեքեան ունիք վառիլ աստուածային սիրոյ սրտմտութեամբ , եւ ըստ մարգարէին ձայնի՝ ստել զբշնամիսն Աստուծոյ , եւ զբշնամիսն եկեղեցւոյ մերոյ արդար վրեժխնդրութեամբ : Վասն որոյ յետ հասանելոյ այդ Գաւիթ Գեորգեան , մի արժան համարեալիք ընդունել զնա ի տուն մեր : Մի կարեկցութիւն ունիշիք կեղծաւոր աղաչանաց նորա , զի նա ոչ է բշնամի անձին (որում ողորմել արժան է ըստ աւետարանական հրամանի) , այլ բշնամի է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ . որ որչափ զօրանայ ըստ երկրաւորին՝ գուն գործէ յառաջ տանել զնախառակութեան կիրս ընդդէմ ուղղափառութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ . րեպետ Աստուծոյ շնորհիւ ոչ նա եւ ոչ զօրաւորագոյնքն կարող ինչ են ստնանել մերում եկեղեցւոյ : Ուստի առնույ զնաց մանկանց եւ արկանել այնպիսեաց ոչ է բարւոր . զի ոչ հաստարիմ մնալ առ իւր բարբար , այլ կատաղի բշնամութեամբն , վատաբանութեամբ , զբախսութեամբ , եւ այլն

առնելով՝ ցաւեցուցանե զիւր Էրախատառքս : Իսկ Էրե կեղծաւորաբար խտտովանեցի նա դառնայ սրտի մտօր առ հոգեւոր մայրն իւր, մի հաւատասջիք նմա . զի բանանայն իւրեանց, Պետրոսն Զարարեան, Էս Սիմեոն Էդբայրն իւր յայտնի ապացոյց են անհաստատ հաւատարմութեան դոցա . բող գոր այլ պատմութիւնք ուսուցանեն : Մէր գայս բուրք ոչ միայն վասն Դաւրիւն գրեցար, այլ վասն ամենեցուն որք ատեցօրք են Հայաստանեայց եկեղեցւոյ . զի Էրե այնպիսիքն զիմեացեն առ մեզ, կամ առ ոմանս ի մենջ, քե անձամբ Էս քե խնդրագրութեամբ, մի իւրք տեղիք տաշիք նոցա, Էս մի գարդար վաստակ մեր արկանիշիք ի գուր կորստական կարեկցութեան . զի տայն նոցա զհաց մանկանց՝ Է առաւել Էս գորացուցանել զմոլեզին ատելութիւն նոցա :

« Վերջաւորեմք գայս գրութիւն մեր, ակն ունելով քե ազգասիրական նախանձ մեր՝ առաւել քան գոր գրեցարս գարբուսցե զգգացմունս մեր, ասել Էս առնել գոր մարգարէն ասեր . « Զատելիս քո Տէր ատեցի, « Էս ի վերայ բշնամեաց քոց մաշեցայ : » Օրհնեսցէ Տէր Աստուած զԱզգ Էս զեկեղեցի Հայոց, որ յօրէ հաստատութեան իւրոյ մինչեւ ցայսօր, իբրեւ վեմ անխորտակելի բաղլիս յարտաքին Էս ի ներքին հալածանաց, Էս շնորհիւն Աստուծոյ անփոփոխ մնայ Էս անվնաս ի վերայ հաստատութեան իւրոյ, որպէս Էս էրն յառաջ, անվկանդ պահելով զիւրն ուղղափառութիւն՝ գոր ոչ նշմարեն աջք հակառակորդաց, ի միգոյ ատելութեան նսեմանայով տեսութեան նոցին :

« Ողջ լերուք ամենեքեան շնորհիւն Աստուծոյ, Էս Աջ նորա ամենակալ հովանի լիցի ի վերայ մեր ամենեցուն :

Զերոց Գերապատուութեանց
 Խոնարհ աղօթարար ծնուայ,
 Պարսկաստանայ Էս Հնդկաստանի Հայոց Եպիսկոպոս
 ՔԱԳՊԷՈՍ :
 Ի Զուղայ, Ամենափրկիչ Սուրբ Վանք,
 Ի 27 ապրիլի 1856 Էս 1505 : »
 Ուղիղ օրինակ,
 ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Թ. ՏԷՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԵԱՆ :

Այս շրջաբերականին ոճը սրջափ ալ ծանր երեւնայ ոմանց՝ պիտի գիտնան որ մեր ազգին ամեն տեղ Էս ամեն ժամանակ հոռովմեական մասին ազգատեաց անձինքներէն կրած վնասները ասկեց ալ աւելի ծանրագոյն ազդարարութեանց արժանի էին : Քան լիցի մեզի մտածել կամ ըսել քե մեր ազգին առաջնորդներն ու զլխաւորները հալածանք պետք է հանեն այնպիսեաց դեմ, կամ քե որոնք որ ատեն ատեն հալածանք հանեցին՝ աղիկ ըրին . ոչ . հալածանքը հալածելոց ոյժն ու բազմութիւնը աւելցնելէն ու իրաւունք մը տա-

լեն ի գատ ուրիշ օգուտ չունի : Բայց այս ակ չենք կրնար չըսել որ երբ ազգիս ամենայն Առաջնորդները զիտցած ըլլային ըստ ժամանակին ըզգուշացրնել իրենց ժողորուրդները օտարտի վարդապետութիւններէ եւ օտարազգի կամ օտարամիտ քարոզիչներէ, ինչպէս որ կրնեայս սըրբազան Առաջնորդը, ազգերնիս այս երկպառակութեանց խեղճութիւններէն անշուշտ ազատ կրմնար, Էս ազգային եկեղեցւոյս հաստատութիւնն ու պայծառութիւնը պակսելու տեղ օր ըստ օրէ կաւելնար :

Նա ինքն Տէր Թաղեոս սրբազան Եպիսկոպոսը նամակ մը գրեր էր առ մեզ, ինչպէս որ Մասիս պատուական լրագիրն ալ ծանուցեր էր . Էս անս այսօրերս ընդունեցանք գայն Կոստանդնուպօլսոյ Ամենապատիւ Պատրիարք Հօր գրոյն հետ : Պատշաճ կրնամարինք այն նամակը հրատարակել հոս՝ իբրեւ պատուաւոր վկայագիր մը մեզի համար, Էս նամակագիր Սրբազանին ազգասիրութեանն ու բարեսիրութեանը նօր ապացոյց :

« Առ Արժանապատիւ Գարբիէ Վարդապետ Այվազովսի, ի Փարիզ :

Զերդ Վերապատուութիւն,
 « Եղբայր ըստ համազգութեան,

« Երբ մտաբերել կամք իցեն մեր գտաարկայս անցեալ ժամանակաց, ղիւրեաւ ի ծանօթութիւն գայ մեզ անձն որ գայս նամակ աս մեր Վերապատուութիւնն ուղղէ : Նա է այն՝ որ իբրեւ քսան ամօր յառաջ ի սանձանին Ղրիմու վարէր գլխաւոր յաջորդութեան ի վերայ յուսաւորջական Հայ ժողովրդոց . նա է՝ որ Էտ զգրաւոր վկայութիւնն վասն մեր ծննդեանն քե ըստ մարմնոյ Էս քե ըստ հոգեւորին ի սուրբ Էս յառաքելական եկեղեցւոյ Հայաստանեայց . Էս նա է որ ծանօթ գոյով Տան՝ ծնողաց՝ Էս համբաւատեմք Էդօր մերոյ, Էս դուզմարեայ տեսութեամբ մերդ Վերապատուութեանն իսկ՝ հոգով գուարճանայր, տեսանելով յանձին մերում զսրբակենցաղ մարբութիւն վարուց արժանի վարդապետական կոչման, զիդն կատարեայ ազգասիրութեան, Էս զխիղճ ուղղանդատ Էս հակամետ ի կողմն ճշմարտութեան Էս արդարութեան : Թեպետ նշմարեցին աջք իմ գայդ ամենայն բարեյաւութիւնս ի բնաւորութեանն մերում, այլ ոչ սակաւ վիշտ էր ինձ, զի արբանեակք ջարանախանձք ազգային բարութեան զմեօր շողապատեայ՝ հեղձամղձուկ առնել ջանային զշառասիղ ազգասիրութեան մերոյ, կամ քե հնար իցե՛ շրջել գայն ընդ հակառակն կոյս : Ուրխա էմ արդ, զի ազգատեաց Էս անձնանարգու Աբբայ Ուխտին Մխիթարեանց Էս համախտք նորա (որք վասն անխիղճ մարդանձառութեան զոնցին զճշմարիտ յարգ Էս

գարժանաւորութիւն Ազգի, եկեղեցոյ, և. անձանց իւրեանց իսկ, փառասէր պահանջմանն յատին կղերի) ոչ մարբացան դրդուէլ զձեր ճշմարիտ ազգասիրութիւն, կամ շրջէլ գայն և. առնել կամակից և. բնկեր ընդ ինքեանս ի վատախորհուրդ յայտարարութիւնս իւրեանց : Ընկալեալ զմատեան յայտարարութեան կամ բողոքոյ ձերոյ և. երկու բարեմիտ կարգակցաց և. համախոհից ձերոց, գիտատարակեալն ի 1855 ամի, տեղեկացեալ եմ ամենայն անցիցն անցելոց. յորս անպարտելի հանդիսացեալ է ձերդ ուղղադատ ճշմարտասիրութիւն և. ազգասիրութիւն. գորս բեպետ Աբբայ Ռախտին Մխիթարեանց մտախաբեալ կամեցաւ բռնաւորական իշխանութեամբ ընկճել և. նետեւեցուցանել իւրումն ազգատեաց կամաց, այլ ոչ աշտղեցանմա : Քեպետ վշտակցելի ընդ ձեզ սակս ընթացիցն՝ զոր բարբարոսական տիրողութեամբ կայաւ ընդ ձեզ Աբբայն Մխիթարեանց ուխտի, և. ոչ ծանեաւ. զձեր արժանաւորութիւն, այլ ուրախ եմ զի այնորիկ ամենայն պատճառք եղէն ճշմարտութեանն յաղբանակելոյ : Օրինակ յայտարարական և. խոստովանական քրոց ձերդ Վերապատուութեան և. երկուց վերապատուելի կարգակից բնկերաց ձերոց գրեցելոց առ Վեհափառ Հայրապետն Հայոց, և. առ Ամենապատիւ Պատրիարքն Հայոց Կոստանդնուպոլսոյ՝ հասեալ են առ մեզ, և. ամենայն հանգամանք չէն բարուն ի մեկ :

« Այնպիսի ուղղախոն ճշմարտասիրութիւն պատուական անձին ձերոյ արծարծեաց զսէր ազգային համակրութեանս. յորմէ շարժեալ՝ գայս բուրդ մտերմութեան առ ձեզ գրել յօժարեցալ :

« Ըստ որում մինն ի գովելի յատկութեանց Ազգի մերոյ է ձանաջել զարգ ի վաստակոց բարեմիտ վաստակաւորաց հանդերձ պատշաճաւոր երախտագիտութեամբ, վասն որոյ յուսամ բե նոյն Ազգ մեր, մանաւանդ առաջնորդք և. իշխանք նորին, զվարկ ձեր առաւել և.ս գեղափայլել իւրեանց սատարելովն ոչ երբէք ունին դանդաղիլ. միայն բե ապագայ դեպք ոչ լեղափոխեսցեն զբարի նպատակ ձեր, զոր արդի խոստմամբ հաստատէք մշտնջենաւորել : Ապերախտ ազգատեցութիւն ոմանց ի Մխիթարեանց և. մոռանայն նոցա զբազմաղիմի շնորհս Ազգին՝ րեպետ նուազեցոյց զբարեմիտ հաւատ Ազգակցաց, այլ յուսամ բե այն ջիցէ վասն ձեր, և. ձեր յօգուտ Ազգի անձնընծայութիւնն լիցի պողաբէր ըստ ակնկալութեան Ազգասիրաց :

« Էն որ առաջնորդէ զամենայն՝ աշտղեսցէ ի բարին զձեր բարեգուշակ նպատակ :

« Մնամ

« Ձերդ Վերապատուութեան ի սրտէ բարեացակամ, Պարսկաստանայ և. Հնդկաստանի Հայոց Եպիսկոպոս ԹՄԳԻԵՈՍ :

« Ի Ջուղայ որ յԱսպանան, յԱմենափրկչեան սուրբ Վանս, ի 25 (11) հոկտեմբերի 1856 և. 1506 : »

Սոյն օրերս ընդունեցանք նաև հետագայ նամակը Տրապիզոնի Հայոց առաջնորդ Գերապատիւ

Արել վարդապետէն, որոյ խօսքերը մասնաւոր կերպով մը նշանաւոր պիտի երեւնան անտարակոյս այն բարեմիտ անձանց՝ որ նամակը գրող բարեսէր և. արդարասէր վարդապետին ի Փարիզ գտնուած ժամանակը հոս պատահած ազգային դեպքերուն համար եղած այլ և. այլ անհիմն խօսքեր լսելով տարակուսանք մը ունեցեր էին մեր վրայ :

« Առ Աստուածարեալ Հարս, Տէր Սարգիս Քեղզորեան և. Տէր Գարբիէլ Այվազովսքի Գերապատիւ Վարդապետն Հայոց՝ յարգանք սիրոյ, ի Փարիզ :

« Գերամեծար Աստուածարեալ Հարս,

« Որպիսի ուրախութիւն ոչ զգեցուցու բարեկամ որ յանձին՝ յորժամ հարսանիք իցէն ի տուն բարեկամի. և. արդարեւ զինչ մեծ բան գնարսանիս՝ որ միանգամ ի բոլոր կեանս և.էր պատրաստի առն : Մէծ ինն այսօր հարսանիք ճշմարիտ բարեկամացդ, Վերադարձդ ասեմ ձեր ի Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցի՝ հանրական ազգիս ուրախութեանց առիթ, բան զոր չիք և. ձեզ մեծագոյն այսօր յաշխարհի. բանգի և. այս ի բոլոր կեանս ձեր պատրաստեցաւ ձեզ միանգամ հարսանիք արդարեւ ուրախութեան ի հոգեւորս, և. ուրախացոյց զազգս մեր բոլոր ձեզ բարեկամս :

« Ուստի և. ինն այսպէն ըստ նախածանօք բարեկամացն կարգի՝ ձայն ճշմարիտ բարեկամին բարբառել, « Այս ուրախութիւն որ իմս է՝ լցեալ է : »

« Ո՛չ համարիմ երէ վերջին իցեմ յուրախացողս անդր ընդ ձեր վերադարձ. այն զի նախ բան զամենեօրն ողջունեցի զայն սրբոյ Հօրն Ամբրոսեայ ի Կոստանդնուպոլսոյ, աներկմիտ լեալ՝ երէ հաղորդել ունիցի նա ձեզ. այլ գուցէ իւր ինքեան պահեաց միայնոյ, պատճառ բողոյով մեզ և. առ սուրբ Հարսդ իմ ուրոյն լինել ինքնագիր. բնդ զի՝ զվերադարձ ձեր սոյն անդէն իսկ ի լինել իմում ի մայրաքաղաքիդ՝ հաւատեալն ինն սէր ձեր, որով զիսն ողջագուրեիք, և. իբրեւ Հայաստանեայց մայր եկեղեցոյն կրօնաւոր՝ արծաւոր սիրոյ ընդունելութեան՝ զգուէիք զիս մերք ընդ մերք ի Մուրատեանն վարժարանի, և. այցելութեամբ գնոյն առ իսփոխադարձեիք : Երեւակայելի գոյն, Հնրք պատուականք, ի սէր ձեր աննախանձ. սէր այնպիսի, որ յաջողկոտացն նենժտէր զօգիս. բայց ինն նայն էր՝ զոր երբեմն տեսեալ յԱզնուական ձեր եղբայր ի Ֆեղոսիա Ղրիմոյ, արդ իսկ ի Փարիզ երկրորդեալ առ իս տեսանելի ի ձեկն : Սորօք և. ի սոսին, Հնրք սուրբք, վարդապետս տեսի այդր զձեզ յուսաւորջական եկեղեցոյս. վկայք են ճշմարտութեանն ուսումնաջան Համազգիբն մեր, առ որս մի մի մտանէիք մխիթարութեան բանիս. որով և. զամենեցուն նոցա փոխադարձ համակրութիւն սրտի և. սիրոյ ստացեալ էիք առարելական ձեր այցելութեամբ. րէ և. ի ժամանակին հոռովմեականն պահանջմունք ձկեկն զպարանոց ձեր ջխտատովանել գնոյն, բայց յամենայնի գոր-

ծովք ձեր վկայելիք վարդապետ լինել ճշմարտութեանն. նա մանաւանդ է. ազգին իսկ սեր բռնադատեր զկենդանին ձեր խիղճ, որով արդ առաջնորդեալք ի ճշմարտութիւնն, լինել կատարող պաշտամանց Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ յուղարկաւորութեան անդ բաղման համազգույ ուրումն հանգուցելոյ, որում զարժանաւորն զրացաւ. կղերն հռովմեական : Զայս է. ի համամեութեան զգետուց Եկեղեցւոյ ցուցանելիք ի մատրան անդ սրբում, ուր եղեալ լիմ գլուխ գնայրենի Եկեղեցւոյս սաղաւարտ՝ կրկնելիք առ իս. «Նոյնէ զոր ինչ Հայաստանեայց Եկեղեցին ունի յիւր սպաս :» Այսորիկ հաւատեին իսկ, Հնարք, է. ի հռովմեակաւորութեան անդ լինել ձեզ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ճշմարիտ վարդապետք. — Այլ որսիսի ոգի մարգարեութեան ի ձեզ. զի դեռ չի մեր լիմ գլուխ զԵկեղեցւոյ մեր գնամանէն սաղաւարտ, գուշակելիք զարդիս գառաբէյական Եկեղեցւոյս մերոյ կրել ձեզ բազ ի գլուխ...

« Այլ արդ ընդ դարձ ձեր ի ժամուս գայնվ զամ, է. զարդեանցն առ մեզ՝ լինիմ պատմաբան : — Շէժ ազդեցութիւն զործեաց վերադարձ ձեր ի փոքրիկ մեր Տրսպիզոն, ուր ոչ միայն ի մեր ազգայինս, այլ է. ի հռովմեականս անգր Հայ ժողովրդոց՝ Եկաց առիք ուրախութեան. որոց մտերիմքն ձեզ ի ձեռին կալեալ զյայտարարութիւն անցից Մուրատեան վարժարանին, ամենեցունց զդարձ ձեր առետարանէն, է. համարանկ խոստովանին՝ քե բեկաւ ոյժ վատիկանեան պալատանն, է. տկարացաւ հօր ազդեցութիւն Պրոպականդայի, որ բռնանայր ցարդ առաւելապէս ի վերայ վանացն Մխիթարայ. ուր ոչ միայն զերեալ էր կրօնաւորացն ազատ խոստովանութիւն ճշմարտութեան հայրենի Եկեղեցւոյս, այլ է. անձնուրոյն զրջի եղեալ էր անձ ի բերան չբարբառել՝ էրե ոչ զգերագնութիւն միայն Հռովմայ : — Այլ ազգ մեր ոչ էրբէր կարէր հաւատալ՝ Մխիթարան ձանաչել զձեզ, այլ ի ձեզ այսօր տեսանէ զՄխիթար. է. ակնկալելովն վայելել զպտուղ ազգօգուտ վաստակոցդ, բերես խոստովանեցի անշուշտ. « Ծառ բարի՝ պտուղ բարի առնէ : » — Տացէ Տեր է. մնացելոյ ուխտին պտուղ բարի լինել ի պարտիզի հայրենի Եկեղեցւոյ, է. արդարացուցանել զվարկ Մխիթարայ :

« Զինչ է. գայմանէ ի ժամանակիս, յորում յաւեռ պետս ունէր Հայաստանեայցս Եկեղեցի. իբրէ զի փոքր միւս էս է. ոսննար լինէր իրաւունք ազգի՝ ի վճա կրօնիցն տարածայնութեան, էրէ յապաղելիք է. էս գտոյն. այլ արդ՝ յամօր եղէն որք զնախկնութիւն Եկեղեցւոյս մերոյ յափշտակելին. որք զԵկեղեցին մեր ընդ հռովմեականն դեռին իրաւաբանութեամբ. է. որք միանձեան բազաւորեցուցանելին զսրբազանն Պետրոս ի վերայ հաւատարիշխան աշակերտակցացն : էրէ ի կանգնել զգրականութիւն ազգիս՝ կարենարք եղէն բարգմանչացն փոյրք, սպա ամենակարենար էս վերադարձ ձեր ի յծբիծս անիրաւ պահանջմանց պապին, է. առ փոյր պահպանութեան ուղղափառ ազգիս կրօնից, ի հակել հօտի սուրբ Լուսաւորչին

յորոց ի վերայ գանձն դնել՝ պակասին ազգիս հովիւք բաջր :

« Ուստի, Հնարք մեծարգոյք, զի որ յամուտք բարոզ հաւատոյս մերոյ ուղղութեան՝ անօր ընտրութեան պանեաց զձեզ Տեր ազգիս, է. ի ժամանակի այցելութեան այդպէս կոչեաց զձեզ յասպարեզ խաչի ի նուննս մշակութեան Եկեղեցւոյ, մի գարմաւջիք առ օրին ընդ ձայնս հասարակաց, էրէ կոչիցեն զձեզ հաւատափոխս առանց զձեր հոգին ձանաչելոյ՝ կամ ոչ դիցեն տարբերութիւն ի հայութեան կամ ի կարողիկութեան. զի է. Պօղոս առաջին բարոզ խաչին, որ զգարձն ընկալաւ հրաշիւք, մտեալ ի խաւժանս ուսմիկն՝ ոչ հաւատացուցանել կարէր զնոսա բանիցն ճշմարտութեան, մինչէ. Բառնաբաս ինքնին վկայեաց : — Մէզ է արդ վկայութիւն դնել առ նոսա՝ հոգեւորականացս ձեզ էրիցակցաց՝ սակս բանից մերոց հաւատարմութեանց : Իսկ դուք, Հնարք սուրբք, որք Պօղոսեանն հոգով կրեցիք զձեր վերադարձ, կացջիք մնացիք ազգիս փր մշակիք անպարտելի կարողիկէ Եկեղեցւոյ Հայաստանեայց. է. յնգս յեզուաց է. ի բարգմանութիւնս յեզուաց դաստիարակելով զհայկազեան մանկտին՝ լի արասջիք զՀայաստան մշակութեան մերոյ վաստակովք ի նուննս հոգեկան բարեաց ի ծագաց Երուսայ. ուր է. զԱրեւելեանց հիմնեալ վարժարան, ունել ունիջիք զայդ արտոյեան Եկեղեցւոյս մերոյ, է. ժողովեցիք ընդ բեւովք գալխոս միաբանութեան ի պաշտպանութիւն հաւատոյ է. ի շատագովութիւն իրաւանց Ազգիս :

« Յաղօրս կայ Հայաստան վասն ձեր առ Աստուած, Հնարք ընտիրք, ի նեծութիւնս անմուռնչս, զի ընդունելի լիցին առ սեր ճշմարտութեան խաչակրութիւնք ձեր է. վիշտ՝ առաջի Ամենակալին սեղանոյ իբրէ խնակ կնդրիկի, է. իբրէ պատարնձ էրեկայի. առ որ է. մեր ուխտիս միաբանութեան մաղբեմք պարգեւել ձեզ փոխանակ ամօրոյն մերոյ՝ կրկին ուրախութիւն, է. փոխանակ անարգանաց մերոց ցնծութիւն. կատարել զուխտ ձեր է. խնդրուած՝ բազմաց նետեւել մերում օրինակի է. դիմել յօգտակար ծառայութիւն Եկեղեցւոյ, որպէս գուրդ մաղբեր. է. յառաքինութիւնս նահատակի ըստ ձեզ ի վերականգնումն ազգի՝ մատուցանել գանձն :

« Վաղուց զոյր լիս Էռանդն սրտի վկայ լինել անկեղծութեան ոգւոյ մերում սրբութեանն, է. զշատագովն լինել ձեր ուղղափառութեան հաւատոյս մերոյ՝ յականատեսութենէ ցուցանել ազգիս. այլ յապաղելի առանց ի ձեռին ունելոյ զՊատմութիւն վերադարձի մեր, մինչէ. ընկալայ զայն յազգասեր բարեկամես Պ. Կ. Ս. Ի. ոյր է. շնորհիս զնամակս զայս ուղղելի առ ձեզ :

« Մատուցանեմ մերում Սրբութեանն զիմ անկեղծ գոհութիւն սրտի է. առ այն, զի բացատրեր զպտուձառ մուծանելոյ « Յաւալի է. շատ սրբագրութեանց կարօտ անցան » ի մերում օսմանեան պատմագրութեանն (էր. Վերադարձի պատմ. 47) : Փարատեցաւ այն ընդ բազմաց գուցէ իմպէս խորհողաց, էրկբայու-

քիւն սրտիս . խոստովանիմ զի խորհրդով զայն ազդեցի Տեառն Ամբրոսիոս վարդապետի ընդ ձեռն բարեկամաց, — գոր գուցէ եւ այլք, — որպէս զի լուծեալ գպատճառն, նիւք չմնացէ ի մէջ հասարակաց խօսակցութեան . որոց այսօր ընդդէմն վկայեն հռովմեականն ազգայինք, յորս դէպքն գործեցաւ, եւ յամօր կացուցանեն այսօր գրեարքբուն որ...

« Հայցելով զօրհնութիւն մեր եւ անմոռաց հայրականդ սիրոյ յարատեւութիւն առ իս, յիշել զիս ի հանապագորդեան աղօթս մեր՝ ցանկամ միշտ, եւ մնամ որպէս էի անվովիտիս սիրոյ մտերմութեամբ Աստուածաբեայ Հարցոյ իմոց վշտակից մինչեւ յոյժ, եւ ձգնողականդ ձերոց հանդիսից փափագող ի սրտե լինել կցորդ ի հեռուստ ,

Տրապիզոն, 11 դեկտեմբերի 1856 :

Իօնարն ծառայ

ԱՅԷԼ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՅ : »

Տարույս վերջին ամսաբերքերուն մէջ քանի մը նամակաց այս կերպով հրատարակուելուն մի միայն նպատակն էր՝ ցուցնել մեր ընթերցողաց քե ճրջափ անհիմն էին անոնց խօսքերն որ մեր վերադարձին անկեղծութեանը վրայ տարակոյս հանելը բարակամտութիւն կը համարէին իրենց, եւ կամ անոնցը որ ասդիսանդին կըսէին, ու մինչեւ հիմա աչ կըսեն, քե ազգը անկեղծ ու պատուաւոր ընդունելութիւն չըրաւ մեզի : Ապա քե ոչ, մարդկային գովեստից վրայ համարումնիս խիստ քիչ է, եւ մենք սրտի հանգստութեան եւ ճշմարիտ երջանկութեան հիմն կը ճանչնանք միշտ խղճմտանքի մաքրութիւնը, տրդարութեան եւ ճշմարտութեան ճամբէն չխտորիլը, եւ Աստուածային ամենասուրբ կամաց ի մեզ կատարուիլը :

Ա Գ Ա Մ Ա Ջ Բ Ա Ր Ի Ե Ր Գ Ե Բ Ը

Պ. Գեորգ Ալվերտեան Տփլիսեցի բազմամուտ եւ ազգասէր բժշկին արդիւնքը հոջակեցինք փոքր ի շատե՞ երբ Սայեաք-Նովա բանաստեղծին խաղերուն վրայ խօսեցանք : Այն գործոյն գեղեցիկ յառաջաբանն ու մտադիր ջանքով ու սիրով հիւսուած ծանօթութիւնները աւելի շարժեցին մեր փափաքն որ անձկանօք սպասենք իր խոստացած միւս հատորներուն : Եւ ահա այն միջոցին է որ հասաւ ձեռքերնիս նոյն պարունին գովելի նախանձաւորութեամբ հետեւող ուրիշ ազգասիրի մը աշխատասիրութիւնը, որուն վրայ հոկտեմբերի ամսաբերքին վերջը յիշատակութիւն ըրինք :

Երեւանցի Պ. Ոսկան Յովհաննեսեանց երկտասարդն աչ Ալվերտեանին Պ. պէս մասնաւոր փոյք ունի Հայաստանի նոր բանաստեղծներուն երգերն ու խաղերը հաւաքելու եւ մանր ծանօթութիւններով հրատարակելու ի Մոսքուա : Մինչեւ հիմա մեր ձեռքը հասածներն են Ա., Բ եւ Գ տետրակները, յորոց առաջնոյն մէջինը Ազամ Ազրարի երգերն են՝ տասնըջորս հատ. երկրորդին մէջ են Աջրգ Շիրին մականուամբ Կարապետեան Պ. Յովհաննիսի քսանըտօրը երգերը . իսկ երրորդին մէջ Նիրանի մականուամբ Շահրամանեանց Պ. Յովհաննիսի տասնըջորս երգերը :

Շատ փափաքելի էր որ Պ. Ոսկանը իւրաքանչիւր տետրակին սկիզբը գէր համառօտ տեղեկութիւն մը տար այն բանաստեղծից վարուցն ու

վիճակին վրայ : Կերեւնայ քե այն անձանց՝ Հայաստանի հիւսիսային կողմերը ամենուն ծանօթ ըլլալուն՝ այս աշխատութիւնը աւելորդ համարեր է. նոյնպէս աչ երգերուն մէջի այն խօսքերը միայն կը պարզէ ծանօթութեամբ՝ որ շատ սովորական չեն նաեւ իր կողմերու Հայոց լեզուին մէջ :

Մենք հոս նախ Ազամ Ազրարի տետրակին առաջին խաղը դնենք որ 1840ին յունիսի 20ին պատահած գեանաշարժէն Ակոռի գեղին կործանելուն վրայ շինուած է, եւ անոր հետ երկրորդը : Պ. Ոսկանին ծանօթութիւնները մեր ընթերցողաց հասկըցողութեանը համար բաւական ջոտենելով՝ հարկադրեցանք տեղ տեղ աւելի պարզաբանութիւններ դնել, ինչպէս որ պիտի ընենք ատենով նաեւ միւս երգերէն մէկ քանիին հրատարակմանը մէջ :

Բանաստեղծին Ազրար մականունը սերտ կամ սերտած կը բարգմանէ Պ. Ոսկան . ըսել է քե Պարսից էզպէր բառն է. եւ ասոր համանուն է Արարացոց հաջորդ ըսածը, որ միտքը պահող կընշանակէ :

Ա.

Ո՞վ էր տեսել ես՝ աշխարհն ես օրին,
Մեր մեզացըն շարժը քանդից Ակոռին :

՝ Այս, աս :

Զարնուրեւի եր շարժի եկած օրը.
Սար ու ձոր իրար դիպաւ, ասեմ որը,
Մերը՝ որդուն՝ որդին մոռացաւ հօրը,
Սարապիւնք եր քայելիս Մարապայ ձորին :

Էս պատիժն ամենն եր մեր մեղիցը,
Արարատեան սարը շարժեց տեղիցը,
Տակովն արեց, մարդ չի պրծաւ գեղիցը,
Ո՛չ Հայ, ո՛չ Թուրք, ո՛չ Ջրնուտ, ո՛չ Ասորին :

Լերին քակեալ, բրնդաց որոտաց ձորը,
Ախմիշ էլաւ՝ եկաւ ձիւնաբեր ջուրը,
Հոսեաց՝ տարաւ վանքն աւագան աղբիւրը,
Դիւի՝ հաւաքեց՝ ամեց յանդունդըս խորին :

Բարկացել եր մեր Արարիչն ես հետին,
Իրար դիպաւ՝ շարժեց երկինքն ու գետին,
Չի խնայեց սուրբ Յակովբ Հայրապետին՝⁴
Որ քեռի՝ եր Լուսաւորիչ Գրիգորին :

Ակոսին եր աշխարհիս մի նշանը.
Չի պանելով Աստուծոյ պատուիրանը,
Անմեղ տեղը կորաւ չորս հազար ջանը՝⁶
Թէ լսէին աստուածային սուրբ բանը,
Թեզ կու լսեր դարձ եկած մեղաւորին :

Խրատ առէք՝ կարգացէք Աստուծոյ Գիրը,
Լաւ ճանաչէք ձեր ճանապարհն ու փիրը՝⁷
Փառք տուցէք՝ մեկէ՛ք՝ չըզայ ես բիրը՝⁸
Պաշտուցէք Աստուածամուտ Արտին :

Նոյ վայր իջաւ տապանովն այս Սարումը,
Յակովբ Հայրապետն աղօթեց քարումը.
Հագար ուր հարիւր քառասուն տարումը
Էս պատիժն եկաւ յունիսի քան օրին :

Մարդ չիմացաւ խեղճ Ակոսու հրնարը,
Գարբեղիտը՝¹⁰ բնկաւ ամեն մի քարը :
Խրատ առէք, դուք էլ մեք գործել՝¹¹ չարը,
Էս նախնարն արաւ Աղամ Ագրարը :
Միշտ փառք տուէք ձեր անմահ բազաւորին :

Բ.

Ո՛վ սիրելիք՝ կենալ մեք՝¹² դուք ես փուլ աշխարհիս մեշը,
Երբանք ճգնուրին անենք ետրանի՝¹⁵ լեռ քարի մեշը.
Հայր Արքանամու նման միշտ ման գանք՝¹⁴ ոչխարի մեշը.
Հոգւոյ վախճող մարդ՝ ո՛չ կենալ էլլարի մեշը՝¹⁵ :

Ո՛վ սիրելիք, աշխարհիս ամենայն բանը փուլ,
Թօւ այ բնում՝¹⁶ չխարի պէս՝ գնում դեմքանը՝¹⁷ փուլ,
Մեռնողի համար կ'լինի ոսկեղէն մաղանը՝¹⁸ փուլ,
Կ'փարարեն կատաւմ՝ կ'ձգեն մաղարի՝¹⁹ մեքը :

Արդար մաքուր մնայն՝ խիտ գովական բան կ'լինի,
Մարմնոյն օգտուեաւ ոք՝ ինչոյն խիտ գեան կ'լինի,
Վերջի ատեանը գալուս՝ ուղիղ դատաստան կ'լինի,
Կ'հրամայի Տէրը, գձեցէք փառ կրակի մեքը :

Ագրար Աղամն եմ խեղջացել՝ կեանք չունիմ նեչ մեկ սանար,
Թալանըս՝²⁰ չար այ բնկել՝ դուրմարն՝²¹ այ գլխիս դանար՝²² .
Էլ ո՞ն ց՝²³ ապրեմ աշխարհիս՝ դուք խրատեք՝ ջամանար՝²⁴ .
Ի մանկութենն՝ մինչեւ ցայտ՝ եմ անուգարի մեքը՝²⁵ :

ԵԳԵՐԱՀԱՅՔ, ԱՅՍԻՆՔԵՆ ՀԱՅԿԱՋՈՒՆՔ ԿՈՎԿԱՍ ԼԵՐԱՆՑ :

Կովկաս լեռները Սեւ ծովուն գրեթէ բոլոր հիւսիսային եւ արեւելեան եզերքը բռնած են ու մինչեւ Կասպից ծովը կրճատեցին, եւ գլխաւոր բնակիչներն են — ինչպէս որ յայտնի է — Եգերացիք կամ Ձերքեգք, Ափխազք կամ Ապազացիք, Վիրք, Մեկոեկք, Լազք կամ Լազիկեցիք, եւ ուրիշ մանր ազգեր ու ժողովուրդներ :

Շատին անձանօք է որ նոյն Կովկաս լեռանց արեւմտեան ծայրերը, Կուպան գետին ձախակողմը՝ Եգերաստան կամ Ձերքեգի երկիր համարուած լեռներուն ու դաշտերուն մեկ մասին բնակիչները Հայ են՝ գրեթէ ինքնազուլիս, եւ Արմաւիր

⁴ Մայրը :
⁵ Ագրար, վագեց :
⁶ Բոլորովին :
⁷ Ս. Յակոբայ վանքին :
⁸ Մորաբնորդի :
⁹ Ճան, հոգի :
¹⁰ Գուլիս, գլխաւոր :
¹¹ Մեկմալ, մեկմըն ալ :
¹² Նեւ, հարուած, պատիժ :
¹³ Յիրուցան :
¹⁴ Մի գործէք :
¹⁵ Մի կենաք :
¹⁶ Եսայանի, անապատ, վայրենի :

¹⁴ Պարտիք, շրջիք :
¹⁵ Օտարաց, ժողովրդաց, բազմութեան մեջ :
¹⁶ Կրդաւանայ, կրպարտի :
¹⁷ Շրջան :
¹⁸ Մատեն, հանք :
¹⁹ Մաղարայի՝ քարանձաւի մեջ կրճգեն :
²⁰ Թալէ, բաղդ :
²¹ Տէվլէթ, բարեխախտութիւն :
²² Կարօտութիւն, խեղճութիւն :
²³ Ի՞նչպէս :
²⁴ Ճէմաթ, ժողովուրդ :
²⁵ Ողբ ու լացի մեջ :

կան իշխաններուն հետ բարեկամացեր ու տեղացոց սովորութիւններուն վարժեր են . այնպէս որ անոնց բոլոր վաճառականութիւնը Հայոց ձեռք անցեր է : Կամաց կամաց այնչափ սիրելի եղեր են Հայերը Ձերքեզի իշխաններուն որ գանձք իրենց երկրին մէջ բռնելու մտքով՝ շատ Հայ երիտասարդներու իրենց աղջիկները հարսնացուցեր են : Այն ատենները այն կողմի Ձերքեզները դեռ մանմետական չէին , այլ իրենց հաւատքը քրիստոնէութենէ , կոապաշտութենէ ու մանմետականութենէ ձեռացած խառնուրդ մըն էր . ուստի դեռ սովորութիւնայ ջունեիւնանոք Հայոց կեանքը ըսելու՝ ինչպէս որ ետքերն սկսան ըսել :

Տրապիզոնի ու Սինոպի Հայերէն շատ մարդիկ , ետքն այ Խրիմէն շատ մը հարուստ անձինք , լսելով քէ Ձերքեզի երկիրը գնացող Հայերը մեծ հանգստութեան ու պատուոյ մէջ են , հետ զհետե հոն անցան տեղափոխուեցան . շատ սիրով ընդունուեցան Ձերքեզներէն ու փեսայացան անոնց , բայց այս պայմանով որ իրենց հարսերն այ մկրտուին քրիստոնէայ ըլլան , եւ Ձերքեզ իշխանները ամենեւին չխառնուին իրենց հաւատքին . բող տան որ ամենայն ազատութեամբ իրենց կրօնական պաշտամունքը եւ եկեղեցական հանդէսները կատարեն : Ձերքեզներն այ որովհետեւ այն ատենները ատելութիւն մը ջունեիւն քրիստոնէից դէմ , մանաւանդ քէ քրիստոնէական հաւատոյ նշաններ այ պահած էին մէջերնին , խօսք տուին որ ոչ միայն Հայոց աստուածապաշտութեանը արգելք չըլլան , այլ եւ բող տան որ քաղաքական խնդիրներն ու դատաստաններն այ Հայք իրենց մէջ որոշեն , ու իրենք զիրենք ուզածնուն պէս կատարեն :

Սյունիեան համարձակ ցրուեցան Հայերը լուսականաց ատեններուն՝ այսինքն գեղերուն մէջ , խնամութիւն ըրին անոնց հետ , ու քանի գնացին շատցան . այնպէս որ շատ աւույներուն բնակչաց մեծ մասը Հայ եղաւ , եւ ամեն մէկ աւույին մէջ եղած Հայերուն գլխաւորը երէցփոխան կրտսեր , երբեմն այ թամասա , երէցփոխան ըսուելուն պատճառ այս էր որ Հայերը այն կողմերը տեղափոխուած ատեննին չէին կրնար հետերնին միշտ քանանայ ունենայ . քանանան մէկ աւույին հոգեւոր պիտոյքը հոգայէն ետեւ մէկալին կերբար ; եւ իր տեղը փոխանորդ կրղներ ժողովրդեան հաւանած մէկ անձը , որ դատաստանները կրկտրէր , երբեմն այ եկեղեցական պաշտամունք անգամ կրկատարէր :

Ձերքեզները Հայերուն զօնաց՝ այսինքն հիւր անունը կուտային . որ իրենց մէջ բարեկամ ըսելու չափ զօրութիւն ունի . վասն զի հիւրասիրութիւնը իրենց համար մինչեւ հիմա այ սրբազան պարտք մըն է . Հայերն այ այն հիւրասիրութեան ուժովը ամենեւին ներքին կամ արտաքին թշնամիներէ վախ ջունեիւն : Ձերքեզներուն այլ եւ այլ ցեղերը իշարու դէմ պատերազմ այ ունենային՝ Հայերուն ամենեւին վնաս մը չէր հասներ :

Ձերքեզ իշխանները քիչ ատենէն իրենց Հայկազն հիւրերուն էօզակն այսինքն ազնուական ըսուելու պատիւն այ տուին . ասով իրաւունք ունեցան Հայերն այ գերիներ ունենայու , եւ մինչեւ յիսուն տնուոր գերի ունեցող Հայեր կային մէջերնին . բայց այս պատճառաւ իրենց քաղաքական ազատութիւնը քիչ մը պակսեցաւ . վասն զի գերիները ատեն ատեն գանգատ կրնէին նոյն տեղի Ձերքեզ իշխանին իրենց տ՛րբերուն դէմ . իշխանն այ՝ երէ դաժան մարդ հանդիպէր , շատ նեղութիւն կուտար տէրերուն . քեպէտ եւ Հայերն այ ոչ միայն իշխանութիւն ունէին իրենց գերիները ծախելու կամ նաեւ մեղցընելու , այլ եւ ուզած ատեննին մէկ Ձերքեզ իշխանի մը ձեռքին տակէն ելլելով՝ ուրիշի պաշտպանութեանը տակ մտնելու . բայց մինակ իրենց ընտանեօքը . իսկ գերիներն ու իրենց ստացուածքը չէին կրնար հետերնին տանիլ : Ռուս հեղինակին կարծեօքը՝ Հայերը պատճառ եղած են կերպով մը Ձերքեզներուն մէջ գերեվաճառութեան ամօրապարտ առուտութիւն ծաղկելուն , բայց իր այս կարծեացը հաւանական սպացոյցներ ջունի : Սյս իրաւ է որ Հայերը ինչ վաճառք ու ձեռագործներ որ կանցընէին Խրիմէն ու թամանէն Ձերքեզներուն երկիրը , եւ մանաւանդ աղ ու երկաթեղէն , անոնց փոխարէն ոչ միայն մորթ , կաշի , ձի , ոչխար , մեղք , մոմ եւ ասոնց նման բնական բերքեր կառնէին անոնցմէ , այլ երբեմն նաեւ մանչ եւ աղջիկ պատանիներ , որ կրտանէին Խրիմու քարար խաներուն կրծախէին... Բայց բուն գերեվաճառութիւնը Ձերքեզներուն բարբարոսական սովորութիւնն եղած է ամեն ժամանակ , եւ այն աւազակարարոյ Ձերքեզները ամենեւին կարօտ չէին Հայոց միջնորդութեանը՝ երբ որ իրարու զակրները գողնալով , երբեմն այ բուն իրենց զակրները , Սեւ ծովուն եզերքը կիջեցընէին ու Տաճկաց նաւերը կրկեցընէին կրչուղարկէին Տաճկաստան :

Նոյն հեղինակը կրվկայէ քէ Հայերը աւելի պատուաւոր միջնորդութիւն կրնէին Ձերքեզ իշ-

խաններուն մէջ, կոխ կամ բշամուրիսն մը ծագած ատենը՝ զանոնք իրարու հետ հաշտեցընելով : Այն իշխանները արեան վրէժը արիւնով առնելու վարժած ըլլալով, եւ իրենց բշամուրիսներելու կամ անկէց ներումն խնդրելու սովորութիւն ամենեւին չունենալով, անհաշտ բշամուրեամբ իրարու դէմ չարիք կըմտածէին. Հայերը զանազան հնարքներով երկու կողմին ալ սիրտը կտռնէին, ու յանկարծակի իրարու հանդիպեցընելով ճարտարութեամբ՝ կըհաշտեցընէին զանոնք. ուստի Ձերքեզներն ալ շատ անգամ Հայոց կըղկմէին որ այնպիսի հաշտութիւններու ճար գտնեն :

Ձերքեզներուն մեծերը սովորութիւն ունին որ իրենց զակըները քովերնին ջեն պաներ, այլ հայրագրի մը կըլյանձնեն՝ անոնց տղայութեան ու կարնկերութեան ատենէն մինչեւ եօրը տարեկան հասակին : Այս հայրագրութեան պաշտօնը սիրով եւ մեծ վստահութեամբ կըլյանձնէին Հայերուն. անոնք ալ՝ որ *սոսալըզ* անունը կունենային՝ իրենց սանին պարտական էին սովբեցընել աղէկ ձի հեծնալ, գէնք բանեցընել ու գողութիւն ընել : Տղան եօրը տարեկան որ ըլլար, հայրագիրը կտռնուր սանը՝ զեղեցիկ ու զարդարուն ձիու մը վրայ հեծցուցած կըտանէր հօրը. անիկայ ալ բոյոր ազգականներովը ընդ առաջ կուգար, տղան կընդունէր, մեծ խնշոյք կընէր ամենուն, եւ հայրագրին՝ ընծաներ տալով հատուցում մը ըրած կըլլար անոր աշխատութեանը. անկէց ետքն ալ հայրագիրը տանը մէջ գրեթէ իշխանին հաւատար ազգեցութիւն կունենար, իր որդիքն ալ իշխանին տղուն կարնեղրայր եղած ըլլալով՝ շատ անգամ անոր քով կըմնային իբրեւ զինակիր եւ մտերիմ բարեկամ : Սղջիկ տղաք ալ Հայ կանանց կըլյանձնուէին որ կար կարել, բան հիւսել, եւ ուրիշ ձեռագործներ ու տուն հոգայ սովորին :

Ահա այս կերպով եզերահայք հանգիստ կեանք մը կանցընէին այն իրենց նոր բնակութեանը մէջ - Բայց ասկէց հարիւր տարի մը առաջ՝ երբոր Տաճկաստանէն մահմէտական քարոզիչներ գնացին Ձերքեզներուն երկիրը ու շատ մարդ որսացին, Ձերքեզները սկսան Հայոց վրայ ծուռ նայիլ, ու անոնց քրիստոնէութիւնը աչքերնուն փուշ եղաւ : Պեկրատի դաշնադրութեան ատեն, որ 1759ին եղաւ, Կապարբայի բնակիչները որ Ռուսի տերութեան հպատակ ճանչցուած էին՝ որոշուեցաւ որ ինքնազուխ ըլլան. անով մահմէտականութիւնը եւս զօրացաւ անոնց մէջ : Հայերը առջի բերան

հաստատուն մնացին իրենց քրիստոնէութեանը վրայ. բայց որովհետեւ մինչեւ այն ժամանակները Ձերքեզներուն մէջ ցրուած կըլինային՝ վտանգ էր որ իրենց հայրենի հաւատքը ձեռքերնէն երթայ. ուստի սկսան իրարու հետ խօսք դնել որ ձգեն փախչին այն երկրէն՝ ուր որ հիւրասիրութեան օրէնքն ալ սկսեր էր ոտքի տակ երթալ :

Կըսեն թէ այն ատենները Աքաճըխ-Էյքէք անունով Ձերքեզ իշխանին մէկը խորհուրդ տուաւ. Հայոց որ ամէնքը մէկտեղ ժողովուին ու ի միասին բնակին. տեղ մըն ալ որոշեց իրենց իր երկրին մէջ Շահվաշէ գետին քովը որ հոն հաստատեն բնակութիւննին : Այն ատեն Հայերը բաժնուեցան լեռնական Ձերքեզներէն, ու սկսան գալ ժողովուիլ՝ այն որոշուած տեղերը բնակիլ. որով շուտ մը երէք մեծամեծ աւաններ, քանի մը հատ ալ մանր գեղեր ձեւացան : Այն որ լսեց Խրիմու բարեյիշատակ առաջնորդ Տէր Աղամ եպիսկոպոսը, Գալուստ վարդապետը յուղարկեց որ երթայ Ձերքեզի Հայերուն հոգեւոր պիտոյքը հոգայ, եւ հաստատէ զանոնք իրենց քրիստոնէական հաւատքին մէջ : Գալուստ վարդապետը զնաց, բոյոր աւույնները պտըտեցաւ, ամէն մէկ տնուորի այցելութիւն ըրաւ, ուր որ հաւատքի բույութիւն տեսեր էր՝ քանի մը ամիս հոն մնաց, խրատեց, Հայոց հետ պսակուած շատ մը Ձերքեզ կանայք դարձի բերաւ, ու յետոյ դարձաւ Խրիմ : Անկէց ետքը փոքր Ասիոյ կողմերէն Յովհաննէս վարդապետ անունով մէկը զնաց հոն. բայց ասոր վրայ գիտցուածը այսչափ է միայն որ ետ դառնալու ատենը լեռնցիներէն սպաննուեր է : Յետոյ սուրբ Էջմիածնէն Վարդան վարդապետը զնաց, ու բոյոր Հայոց գեղերը պտըտելէն ետեւ նորէն իր վանքը դարձաւ :

Սրղութեանց Յովսէփ արքեպիսկոպոսը, որ Ռուսաստանի Հայոց առաջնորդ էր 1775ին, շատ անգամ քահանայ յուղարկեց լեռնական Հայոց, ու երբոր 1781ին Խրիմու Հայերը՝ Նոր Նախիչեւան փոխադրուեցան, առաջարկուեցաւ նաեւ Ձերքեզի Հայերուն որ եթէ կուզեն՝ Ռուսաստան անցնին. բայց այն առաջարկութիւնը իրենց ջնասած կերելնայ : Երկու տարիէն Յովսէփ արքեպիսկոպոսը նորէն ըրաւ անոնց նոյն առաջարկութիւնը, եւ կուզէր որ Նոր Նախիչեւանին քովերը գան բնակին. այն անգամուն ալ հինգ ընտանիք միայն սիրով ընդունեցան յորդորանքն ու ելան զնացին հոն. իսկ մեկայնոնք տեղերին մնացին, վասն զի իրենց Ձերքեզ կանայքը չէին

ուզած հայրենիքին բողոյ՝ օտար երկիր երբայ : Արքեպիսկոպոսն ալ տեսնելով որ կարելի չէ գանոնք տեղերնէն շարժելը, երէք քահանայ յուղարկեց որ հոն բնակին. եւ էին Տէր Եղիա, Տէր Գրիգոր եւ Տէր Մարտիրոս : Ասոնց արդեամբքը Ձերքեզի Հայերը իրենց քրիստոնէութեանը մէջ հաստատուն մնացին, ու միայն քանի մը տնուոր Շէյխ-Մանսուր անունով սուտ մարգարէին խօսքերուն հաւտալով տաճկացան ու գնացին Անափա բնակեցան :

Այն երէք ընտիր քահանաներուն վախճանելէն ետեւ լեռնական իշխանները ամէն ջանք ըրին որ նոր քահանայ չերբայ Հայերուն, ու ստիպուին տաճկանալու. անով հինգ տարին մէյմը հազիւ քէ վարդապետ մը կը հանդիպէր քովերնին. ոմանք ալ մինչեւ քսան տարի առանց քահանայի մնացին : 1809ին Եփրեմ կարուղիկոսը իր նախորդացը պէս փոյք ունենալով Ձերքեզի Հայոց վրայ, յուղարկեց հոն Տէր Յարութիւն քահանան, ու Կարապետ վարդապետը որ իննսուն տարին անցած ալեգարդ ձերունի մըն է ու ղեռ կապրի հոն : Անոնցմէ ետքը հոն յուղարկուեցաւ Արղուրեանց Յովսէփ կարուղիկոսին աշակերտ Յովհաննէս անունով մէկը. ասիկայ ինքն ալ Ձերքեզի Հայերէն ըլլալով՝ քանի մը բարեկարգութիւններ մտցուց իր հայրենակցացը մէջ, որոց գլխաւորներն էին տուրքերուն չափ ղենչ ու քերեւութիւն տալ, եւ լեռնականաց քանի մը վատ սովորութիւններն որ Հայոց մէջ մտած էին՝ վերցընել :

Ռուսաց եւ Օսմանեանց մէջ 1828ին ու 1829ին եղած պատերազմներէն վերջը Սեւ ծովուն եզերքը Ռուսաց ձեռքը անցնելով, Ձերքեզներուն ու Հայերուն վաճառականութիւնն ալ ծովուն կողմանէ կտրեցաւ, եւ Հայերը սկսան Կովկասի հիւսիսային կողմը գտնուող Ռուսաց գաւառներուն հետ առուտուր ընել : Ձերքեզներն որ արդէն Հայերուն վրայ շատ պաղեր էին, տեսնելով անոնց Ռուսներուն մօտենալը, եւ հասկընալով որ քրիստոնէութիւնն է գանոնք իրարու մօտեցընողը, սաստիկ հալածանք հանեցին Հայոց դէմ, ձեռքերնէն շատ մը ազատութիւններ առին, իրենց գերիներուն կարգը անցուցին գանոնք, շատ մարդ մեռուցին, շատ մըն ալ լեռներուն ներսի կողմերը քշեցին : Խեղճ Հայերուն ճարը հասնելով, 1858ին դիմեցին աղաջանօք Ռուսաց Զաս գորապետին որ իր պաշտպանութեան տակը առնէ զիրենք. երբոր գորապետն ալ խոստացաւ պաշտպանել անոնց, խումբ խումբ վագեցին գնացին Ռուսաց

սահմանին մօտ անտառներու մէջ վրաններով բնակեցան, ու քիչ առնէն չորս հինգ հարիւր տնուորէն աւելի եղան : Զաս գորապետը յորդորեց Հայերն որ հաստատուն աներ շինեն ու անոնց մէջ բնակին, ինքն ալ տերութեան ծախքովը եկեղեցի մը կանգնեց որ անոր քով ժողովուին ու քաղաք մը ձեւացընեն : Ձերքեզները 1841ին յարձըրկեցան Հայերուն վրայ, տներնին այրեցին, կողոպտեցին, շատ մարդ գերի տարին, մէկ քանին ալ մեռուցին. բայց Հայերը անով ալ չյուսահատեցան. Ռուսաց տերութենէն ու Ռուսաստանի Հայերէն ստակ ընդունելով՝ իրենց քաղաքը նորէն շինեցին ու անունը դրին Արմաւիր :

Արմաւիր քաղաքը կամ աւանը Կուպան գետին ձախ եզերքին վրայ է՝ Փրօջնօ-Աքօփ ըսուած ամրոցէն մէկ մղոնի չափ հեռու. չորս ղին խորունկ խրամ ունի, ու չորս դուռ. հիւսիսային կողմը քերակղզի մը կայ, եւ բնակիչները հոն կը վախսընեն իրենց ստացուածքը՝ կանայքն ու տղաքը՝ երէ յանկարծ Ձերքեզները վրանին յարձըրկին : Աւանին մէջտեղը քառասունի չափ խանուր կայ՝ բաւական կոկիկ. անոնց մօտ է եկեղեցին ու դպրոցը՝ որ Պատկանեան աւագերեցին հիմնածն է. մէջը հարիւրի չափ աշակերտ կայ, եւ սկսած են հայերէն ու ռուսերէն խօսիլ : 1845էն ի վեր տօնավաճառ կըլլայ հոն տարին մէյմը, եւ չորս կողմի քաղաքներէն ու գեղերէն շատ մարդ կը ժողովուի, որով եւ մեծ առուտուր կըլլայ : 1852ին քարաշէն եկեղեցի մըն ալ սկսաւ շինուիլ քաղաքին մէջ, եւ Ռուսաց տերութիւնը 40 հազար ֆրանքի չափ օգնութիւն ըրաւ անոր շինութեանը :

Հիմա Արմաւիրի բնակիչներուն բիւր՝ գերիներն ալ հաշուելով՝ հինգ հազարէն աւելի է : Ասոնց գլխաւոր գործն է վաճառականութիւն, ոմանցն ալ անասուն դարմանել, երկրագործութիւն եւ հարկաւոր արուեստներու պարապիլ : Բայց բուն երկիր բանողները գերիներն են. իսկ անոնց տերերը շատ անգամ իրենց գերիներուն պաշտպանելու համար կերբան դաշտը՝ վերէն ի վար գէնքերով զարդարուած, եւ բլուրներուն վրայ կեցած կընային : Հեռուանց Ձերքեզներուն մօտենալը տեսածնուն պէս՝ իմաց կուտան գերիներուն, ու անոնց հետ մեկտեղ կը պատերազմին բշնամեաց դէմ : Մեծ ամօք կըսեպուի զինեալ Արմաւիրեցիի մը՝ բշնամեաց առջեւ ի վախուստ դառնալը :

Արմաիրեցիք հայկական սրամտութիւնը, քաջասրտութիւնն ու բարեկամութիւնը պահած են. բայց շատը ցորենագոյն ըլլալու տեղը՝ Ձերքեզներուն պէս քիչ մը դեղնագոյն են : Ծերերը գլուխինն ու մօրուքինն բոյորովին կածիլեն, իսկ երիտասարդները մագոտ ու մօրուաւոր են : Քաջասրտութեան կողմանէ Ձերքեզներէն վարջն մնար, մանաւանդ քե անոնցմէ ալ վեր են, ինչպէս որ յայտնի է ետև շատ մը ստոյգ պատմութիւններէ որ կը պատմուին մեջերնին : Թրինակի համար, Կեօքջայ օղյու անունով երկու եղ-

բարք կան եղեր վաճառական, որ վաճառքով իրենց քաղաքը դարձած ատեննին եօրը հատ Ձերքեզ աւագակներու հանդիպեր են : Ատեք ստիպեր են որ Հայերը ինչ որ ունին՝ իրենց տան. Հայերն ալ իջեր են ձիերնէն վար ու իրարու ետեւէ անոնցմէ չորս հոգի մեռուցեր են, միւս երեքն ալ այն տեսնելով ձգեր վախեր են : Այս անցքը քաղաքին մէջ տարածուելէն ետև՝ մինչև Ռուսաց Չաս գօրապետին ականջն ալ հասեր է, եւ անիկայ ստուգեր ու տերութենէն մէյմէկ արծրէ մետայ բերել տուեր է Կեօքջայ օղյու եղբարց :

Փ Ա Ր Ի Զ Ե Ա Ն Ա Մ Ս Ա Գ Ի Բ

ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆՅԻՑ ԱՆՅԵՂՈՅ Ի ՅՈՒՂԻՍԷ 1855 ԱՄԿՆ ՅՅՈՒՂԻՍ 1856 :

1855. — ՅՈՒՂԻՍ

1. Անտոն Ռոզմինի իմաստասեր երեցն իտալացի մեռանի ի Սրբեգա առ Մաճիմրէ ծովակաւ :

2. Կայսրն Նափոյեռն յօրենսդրաց ժողովին ստեճաբանեալ՝ յայտ առնէ գտրտմութիւն իւր ընդ անագանէյ հաշտութեան, եւ գլխաման ի ժողովել զրամ եւ գօր բառական ի պէտս պատերազմին :

8. Ուիլյեմ Եղուարդ Փառի, նաւագնաց ուղեւոր ի ծովս հիւսիսոյ, մեռանի յէմս քաղաքի :

11. Ծովապետն Ռուսաց Պօղոս Նարիմով կարեւիր խոցեալ ի Սեւաստրօլոյ՝ մեռանի ի վաղիւ անդր :

12. Դաշն բարեկամութեան եւ վաճառականութեան ի մէջ Գաղղիացոց եւ Պարսից՝ հաստատեալ ի Քեհրան :

21. Դանիել Արքերպով՝ քերթող շուետացի՝ մեռանի ի Սրբոլով :

25. Սասանութիւն ընդ ամենայն երկիրն Զուիցերաց, եւ մանաւանդ ի վիսփերբալ գաւառի, յորմէ դղրդին փոքր մի եւ կողմանք ինչ Գաղղիոյ, Լոմպարտիոյ, եւ Գերմանիոյ :

ՕԳՈՍՏՈՍ

8. Գուլիելմոս Փէփէ գօրավար իտալացի մեռանի ի Քուրիին :

9. Նաւատորմիդք Գաղղիացոց եւ Անգղիացոց ումբակոծեալ գման ինչ Սվետայորկ քաղաքի՝ հրդեհէն տունս բանի մի փայտակերտս, եւ յետ երից առարց մեկնեալ ի բաց գնան :

12. Հրաման գօրածողովոյ ի մետասան նահանգս Ռուսիոյ՝ 23 այր առ հարիւր :

16. Ճակատամարտ կամրջին որ ի Քրասքիր. Ռուսք 60, 000, որոց գօրավարէ յաշում բեւին Ռիտ, եւ ապա ինքն իսկ Կորչարով, եւ ի ճախումն Լիվրանտի, յարձակին ի վերայ դաշնակցաց առ Չեռնայա գետով, եւ ի բաց վանին ի Գաղղիացոց եւ ի Սարտենիացոց՝ որոց գօրապետին Փեյխիէ եւ Լա Մարմոնրա :

18. Դաշնագիր միաբանութեան ընդ պապն Հոովմայ եւ ընդ կայսրն Աւստրիոյ, որով բազմապատիկ ազատութիւնք շնորհին յԱւստրիա հռովմեական ժողովրդոց :

— Դշխոյն Անգղիոյ հասանէ ի Փարիզ, եւ ի 28 ամսոյս դարձ առնէ անդրէն յԱնգղիա :

22. Պատրիարքն հռովմեական Յունաց Մաքսիմոս Մազլլով վախճանի յԱդերսանդրիա ի հասակի 87 ամաց :

ՍԵՊՏԵՄԵՐ

3. Մարտ եւ յաղթութիւն Ռուսաց առ Կարուց քաղաքան ի Հայս :

5. Սկիզբն ումբակոծութեան ամրոցին Մայարովի 700 բնդանօրիւր :

8. Առումն ամրոցին ի Գաղղիացոց հանդերձ ահագին կոտորածիւ յերկուց կողմանց :

9. Ռուսք հուր հարեալ ի մի կողմն կիսաւեր քաղաքին Սեւաստրօլի, եւ գնաս իւրեանց ծովասոյգ կո-

բուսեայ, մեկինն ի հիւսիսակողմն. որով եւ բուն քաղաքն Սեւասրփոյ անկանի ի ձեռս դաշնակից բանակաց :

12. Կայսրն Ռուսաց ուղեւորի ի Փերրպուրկէ գնայ ի տեղիս պատերազմին :

16. Տոն Փետրոյ արքայ Փորթոկալի բազաւորեալ՝ երդնու հաստատուն պահել զսահմանադրութիւն աշխարհին :

24. Արշաւան դաշնակցացն ի Թաման եւ ի Ֆանսկորիս :

29. Ռուսք առաջնորդեալք ի Մուրաւիէվ զօրապետեն՝ յարձակին յառումն Կարուց, եւ յետ պատերազմելոյ ժամս Էօրն ՚ի բաց վանին ի Տաճկաց, կորուսեալ արս աւելի քան 7000 :

ՀՈՎՏԵՄԲԵՐ

5. Լուրբեր աստեղաբաշխ գերմանացի գտանէ ի Պիլք քաղաքի գնոր մոյորակն Ֆիտես. եւ յ9 ամսոյս Կոյտըմիք գտանէ ի Փարիզ զմոյորակն Ատալանտա :

7. Նաւատորմն Գաղղիացոց եւ Անգղիացոց մեկնեալ ի Գամբըէ, ի վաղիւ անդր յերեսան զայ հանդէպ Օտեսալի :

9. Հաստատութիւն ի Նանկասարի դաշինն կռելոյ ընդ Անգղիացիս եւ ընդ արքայն Ճափոնի ի 14 հոկտեմբերի 1854 ամին, յաղագս մուտ գտանելոյ նաւուցն Անգղիացոց ի նաւահանգիստս աշխարհին :

15. Զօրածողով ի նահանգս ինչ աշխարհին Ռուսաց 10 այր ի հագարէ :

— Ելք դաշնակից զօրաց ի ցամաք հանդէպ Գրչպուրուհի որ է մերձ յՕզու. զոր եւ առնուն յ17 ամսոյս եւ գերեն Ռուսս 1400 :

18. Ռուսք քանդեալ կործանեն զամուրն Օզու :

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

2. Կայսրն Ռուսաց գնաց յՕտեսաւ. դառնայ ի Նիբույնյէվ ի 5 ամսոյս, ապա երբայ ի գնին Սեւասրփոյի, եւ յ18 սորին դարձ արարեալ հասանէ ի Փերրպուրկ :

6. Էօմեր փաշա սպարապետ Օսմանեանց անցանէ ընդ Ինկուր գետ եւ վանէ զՌուսս, որ մեկինն ի Խուրայիս :

11. Զօրավարն Սիմփսըն բոլոր գերմանատարութիւն անգղիական բանակին Խրիմու ի ձեռս Քնտրիկըն զօրավարին :

— Կործանումն ետոյ քաղաքի ի Ճափոն յերեսաց անագին սասանութեան երկրի :

15. Կայսրն Նախուրեան կատարէ զհանդէս բաշխման վարձատրութեանց առ այնոսիկ որ արժանաւորք վկայեցան ի համաշխարհական արուեստահանդիսին Փարիզու :

— Գալն միաբանութեան՝ աստի ընդ մեջ Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ, եւ անտի արքային Շուեստաց :

25. Գայուստ արքային Սարտենիոյ ի Փարիզ. յ50 ամսոյս ուղեւորի ի Լոնտոն, եւ ի 11 դեկտեմբերի դարձ առնէ անդրէն ի Թուրին :

26. Ադամ Միցքեվիչ՝ մեծանուն քերթողն Լեհաց մեռանի ի Կոստանդնուպոլիս :

28. Զօրավարն Ռուսաց Մուրաւիէվ առնու զԿարս քաղաք եւ ի գերութիւն վարէ զՎասըֆ փաշա, զգօրապետն անգղիացի Ուիլիեմս, եւ զամրականսն առ հասարակ :

30. Փակումն եւ աւարտ արուեստահանդիսին Փարիզու :

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

10. Նաւատորմիդք Գաղղիացոց եւ Անգղիացոց բառնան զպաշարումն նաւահանգստից Պալրիական ծովուն :

18. Սամուէլ Ռոճըրս քերթող անգղիացի մեռանի ի Լոնտոն ամաց 95 :

1856. — ՅՈՒՆԻՍԻՍ

6. Քանդակագործն գաղղիացի Դաւիթ տ'Անժէ մեռանի ի Փարիզ :

12. Աստեղաբաշխն Շարոննար գտանէ ի դիտանոցէն Փարիզի գնոր մոյորակն Լետով :

15. Փոփոխութիւն ոստիկանաց պետութեան ի Սպանիա :

16. Պետութիւն Ռուսաց լանճն առնու զպայմանս հաշտութեան առաջարկեալս յԱւստրիոյ :

21. Իշխանն Կիբա հրատարակէ զազատութիւն տղպագրութեան ի Մոլտաւիա :

ՓԵՏՐՈՒՍԵՐ

1. Սպարապետն Ռուսաց կոմս Փասքեւիչ երեսնամբի մեռանի ի Վարշաւ քաղաքի ամաց 75 :

8. Աստեղաբաշխն Շարոննար գտանէ ի դիտանոցէն Փարիզի գնոր մոյորակն Լետիտիա (Լէրիցիա) :

15. Հենրիկոս Հայն՝ քերթող գերմանացի մեռանի ի Փարիզ :

18. Հրատարակումն ի Կոստանդնուպոլիս կայսերական հրովարտակին (*խոսողը հիւմայուն*), որով ոչ միայն ազատութիւնքն շնորհեալք հպատակաց հրովարտական Կիւյնանէի հաստատին, այլ եւ բազմապատիկ բարեկարգութիւնք պատրաստին հասարակաց : — Աստեղաբաշխ զօրապետն Աւստրիացոց Գուլիէմուս Պիլիա մեռանի ի Վենետիկ :

25. Սկիզբն բանագնացութեանց դեպանացն գլխաւոր պետութեանց եւրոպայ ի Փարիզ ի սակս պայմանաց հաշտութեան ընդ Ռուսս :

29. Դու զինուց պատերազմի ի Խրիմ:

ՄԱՐՏ

10. Դեսպան արքային Բրուսիոյ հրախրեալ մտա-

նեն ի խորհուրդ բանագնացութեան այլոցն պետու-
թեանց, և հասանեն ի Փարիզ յ18 ամսոյս :

24. Յիշատակագիր մատուցեալ ի դեսպանեն Սար-

ՓԵՒԻՍԻ: ՄԱՐԱԶՍԻՑ ԴՈՒԲՍ ՄԱՆԱԲՈՂԻ:

տենիոյ առ պետութիւնս Դաղղիացոցն և Անգղիա-
ցոց՝ զորորմ հանգամանաց հարաւային կողմանցն
Իտալիոյ:

30. Դաշն ուխտի խաղաղութեան կռեալ ի Փարիզ

ի ձեռն դեսպանաց զլաւոր պետութեանցն Եւրոպայ,
որով վախճան եղև արեւելեան պատերազմի: Եւ
պայմանք դաշինն համառօտին այսպէս.

Յօդ. Բ, Գ և Դ. Ելանել պատերազմական զօրաց

անյապաղ յիւրաբանջիւր տեղեաց գորս գրաւեալ ունեին :

Յօդ. Ե Է. Զ. Անյիշազարութիւն առ հպատակս որ ի ժամանակի պատերազմին զկողմն բշմամեաց կալեալ իցեն, Է. դարձ գերեացն երկուստեք յազատութիւն :

Յօդ. Է Է. Ը. Օսմանեան պետութեան ընդ Է. բուպական պետութիւնս ի մի համար գրել, Է. խոստումն ի դիմաց նոցին անկար պահպանութեան ինքնիշխանութեան նորին Է. ամբողջութեան աշխարհին :

Յօդ. Թ. Յայտարարութիւն առ պետութիւնս հրովարտակին ազատութեանց շնորհելոյ յարբայէն Օսմանեանց առ հպատակս իւր, առանց տալոյ այնուօտար պետութեանց իրաւունս խառնելոյ ի ներքին տեսչութիւն իրաց աշխարհին :

Յօդ. Ժ. Անցքն Վոսփորի Է. Գարդանեան կրճին փակեալ մնան ընդդէմ պատերազմիկ նաւաց ըստ ուխտի դաշանց 1841 ամին :

Յօդ. ԺԱ. Է. ԺԲ. Անխորութիւն Սեա. ծովուն, որով համարձակ լիցի վաճառական նաւոց ամենայն ազգաց ծովագնաց լինել ի նմին :

Յօդ. ԺԲ. Է. ԺԳ. Խոստումն Ռուսաց Է. Օսմանեանց՝ ոչ ունելոյ ի Սեա. ծովուն զինարան ծովային պատերազմական նաւոց :

Յօդ. ԺԵ. ԺԶ. ԺԷ. ԺԸ. Է. ԺԹ. Ազատութիւն նաւարկութեան ի Գանուբ :

Յօդ. Ի Է. ԻԱ. Հատումն մասին իրիք Պեսարապիոյ Է. յաւելումն ի Մոյոտաիա :

Յօդ. ԻԲ. — ԻԹ. Իշխանութեանցն Վլախաց Է. Մոյոտաիոյ ազատութիւնս բազում ունել ընդ պաշտպանութեամբ Է. բուպական տերութեանց :

Յօդ. Լ. ՅԱսիա նոյն մնալ սահմանացն ընդ աշխարհս Ռուսաց Է. Օսմանեանց՝ որ ինչ Է. յառաջքան զպատերազմն, Է. որ այլն Է. սա :

30. Գառաւանդորդ մուրակ գոր դիտեաց ի Փարիզ աստեղաբաշխն Կոյտշմիր :

31. Յայտարարութիւն կայսերն Ռուսաց զհաշտութենէն Էղելոյ ի Փարիզ :

ԱՊՐԻԼ

4. Շփոքր Է. կոտորած քրիստոնէից ոմանց ի Նապլուսա, որ Է Սիւրեմ ի Սամարիա :

15. Սկիզբն Էլանելոյ Գաղղիացոց ի Խրիմն :

15. Առանձինն դաշնակցութիւն Գաղղիոյ, Անգղիոյ Է. Աստրիոյ իբրեւ ի պահպանութիւն ինքնիշխանութեան օսմանեան պետութեանն :

29. Թանուցումն հրատարակեալ ի կայսերէն Ռուսաց յաղագս հանդիսի օժմանն իւրոյ Է. բազաղրութեան, որ Էղէ. յամեանն օգոստոսի :

30. Բանագնացութիւնք անգղիական պետութեան Է. Միացեալ նահանգաց Ամերիկոյ սակս ապօրինա-

ւոր գորածողովոյն կամաւոր գորականաց գոր արաբեալ համարէին Անգղիացիքն յԱմերիկա :

ՄԱՅԻՍ

2. Երգահանն գաղղիացի ԱտոյՖ Ատան մեռանի ի Փարիզ ամաց 55 :

15. Դաշնակցութիւն Անգղիոյ Է. Գաղղիոյ Է. Սարտենիոյ ընդ պետութեան Օսմանեանց, որով դաշնակիցքն խոստանան հանել զգորս իւրեանց ի սահմանաց աշխարհին ցՅ0 հոկտեմբերի :

16. Գաղղիացիք դարձուցանեն առ ՌուսազԳրչպուրուն Է. զԿեօզլեվէ :

22. Ուղեւորել կայսերն Ռուսաց ի Վարչա. Է. ի Պեռլին :

— Գիւտ նորոյ մուրակի ի ձեռն Կոյտշմիր աստեղաբաշխին ի Փարիզ, Է. ի 25 ամսոյս Փնճսըն աստեղաբաշխ անգղիացի գտանէ ի դիտանոցէն Օրսֆորտի գալլ մուրակ նոր (քառասներորդ երրորդ) զԹետիս :

— Պատմագիրն գաղղիացի Օգոստինոս Թիեռի մեռանի ի Փարիզ ամաց 61 :

27. Ներումն շնորհեալ ի կայսերէն Ռուսաց առ կամաւոր տարագիրսն լեհացիս հանդերձ հրաւիրանա. դարձի յիւրաբանջիւր հայրենիս :

28. Գահերէցն հասարակապետութեան Միացեալ Նահանգաց Ամերիկոյ յայտ առնէ դեսպանին Անգղիացոց Քրամփրընի Էրէ ոչ Է. ս կարող Է. նա կատարել զպաշտօն դեսպանութեան յԱմերիկա, Է. զանցագիրսն տալ նմա՝ զի Էլեալ ի բաց գնացէ :

29. Զայրանալ գետոց ոմանց ի Գաղղիա Է. ողողել զԼիոն, զԱւենիոն Է. գալլ բազում տեղիս :

ՅՈՒՆԻՍ

1. Կայսերն Նափոյեոն լինքնին երբեալ ի տեղիսն ողողեալս ձեռնտոս լինի բշուառացեոց :

9. Կարդինալ Փարլիցի դեսպան ի դիմաց պապին հասանէ ի Փարիզ՝ մկրտել զկայսրորդին :

17. Խորհրդով ձերակուտին Գաղղիոյ սահմանին պայմանք խնամակալութեան աշխարհին երէ յանկարծ մեռանել հասանիցէ կայսերն մինչչէ. ժամանեալ կայսրորդոյն ի չափ հասակի ուրուտան ամաց. Է. յընամակալ Է. կայսրութիւն, Է. ի նորա պակասելն՝ այլ որ յարբայազանց Գաղղիոյ ըստ կարգի իրաւանց մերձաւորութեան :

24. Դաշնակիցքն Էլանեն ի Կերչէ Է. յննի գալէ. որ պէս Է. ի 5 յուլիսի մարաշախտն Փեյխիէ մեկնի ի Դամըշէ նաւատորման հանդերձ, Է. զօրավարն Գնտրինկըն ի Պալըզլաւայէ յ12 ամսոյն՝ հանդերձ մնացորդօր գորուն Անգղիացոց :

Ծ Ա Ն Ո Ւ Ց Ո Ւ Մ Ն

TABLA DES MATIÈRES

INDEX

Մասեաց Աղանուոյս հեղինակը մօտերս ճանապարհորդութիւնմը ընելու ըլլալով՝ հարկ համարեր էր ամսագրոյս հրատարակումը առ այժմ դադրեցընել, և ազգասեր ընկերագրելոց և ուսումնասեր ընթերցողաց կողմանէ մինչեւ հիմա տեսած սիրալիր ընդունելութեան համար շնորհակալութիւնը յայտնելէն ետեւ՝ կըխոստանար որ քանի մը ամսէն այս օգտակար աշխատութիւնը նորէն սկսի Աստուծով առաջ տանիլ, ձեռքէն եկած ամենայն շանքն ընելով որ գրուածքը հետ զհետ շատ աւելի կատարելագործուի, և հրատարակումը աւելի ճիշդ ու կանոնաւոր կերպով ըլլայ. այնպէս որ ընթերցողք ալ դիւրաւ մոռնան ոչ միայն առաջին երկու տարուանս մէջ պատահած ակամայ բերութիւնները, այլ և այժմու ընդհատութենէն իրենց բարեսէր սիրահրուն բնականաբար զգալու բերել տրտմութիւնը : Սակայն անա կըժանուցանէ ուրախութեամբ որ տարւոյս վերջերը թէ Կաստանդուպոսէն, թէ Ռուսաստանէն և թէ Հնդկաստանէն եկած բազմաթիւ յորդորական նամակները և ազգասեր բաժանորդաց օրէ օր շատնալը ստիպեցին զինքը անընդհատ կերպով հրատարակելու այս աշխատութիւնը ետեւ ուղեւորութեանը ժամանակը, գօրաւոր և գլխաւոր օգնական ու շարունակող ունենալով արժանապատիւ . ԱՄԲՐՈՍԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ. անիկայ ալ զանազան ուսումնասիրաց ձեռնառութեանը վստահանալով՝ խմբագրութեան լաւութեանը և տպագրութեան ճշդութեանը համար պէտք եղած նօզք և հսկողութիւնը ամենայն սիրով յանձն առած է :

Փարիզ, 31 դեկտեմբերի 1856 :

121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

ԳՍԵՐԲԷԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ :

201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300

Յ Ա Ն Կ Ն Ի Ի Թ Ո Յ

TABLE DES MATIÈRES.

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՅ ԲԱՆՔ.

CONNAISSANCES UTILES.

Մարդուս երջանկութեանը առաջին պատճառ կրթու- րիան ու զիտուրիանն Է	1
Առակ. Կաղնի եւ եղեգն . (Լաֆոնբէն.)	3
Աշխարհարատ. լեզուն ծաղկեցընելու վրայ	25
Աշխարհարտին քանի մը բառերուն վրայ քննութիւն	35
Շահասիրութիւն եւ Կարծիք. (Սեկիւր.)	55
Հայոց ազգին ընկերական վիճակն ի Մոլտաւիա	55
Առակ. Գայլ եւ Գառն. (Լաֆոնբէն.)	60
Վաղամտեիկ ման Յակոբայ Զամբեան. (Կ. Գարագաշ.)	60
Ի նոյն՝ եղերք. (Մկ. Պէշիկբաշեան.)	65
Ազգութիւն եւ հաւատք	81
Գիւրընտել Գասախօսութիւն գմատենագրութենէ. գրու- ցատրութիւն առաջին. (Լամարբին.) Հայ. եւ Գաղղ.	85
Մուրատեան Վարժարանին պատմութիւնը	109
Թուրք Աղեքսանդր Կարողիկոսի առ Պապն Հռովմայ Կղեմէս ԺԱ. Հայ. եւ Գաղղ.	115
Կրօնական վեճեր	137
Անուն, մականուն եւ պատուանուն ազգային	141
Երախտագիտութիւն եւ ապերախտութիւն	166
Բանալի բնական զիտելեաց	169
Ազգային մականուն	193
Աշխարհարատ. լեզուին քանի մը բառերուն վրայ քննու- թիւն	195
Նորընտիր աշակերտք Արեւելեան Բազմալեզու Վար- ժարանին	221
Բանալի բնական զիտութեանց. (Շարայարութիւն.)	251
Անձնասիրութիւն կամ Յուրիւն քաղաքական	249
Արեւելեան Վարժարանին բարեկարգութեան հիմունքք	254
Բանալի բնական զիտութեանց. (Շարայարութիւն.)	259
Խնդիր իրաւասութեան պապին Հռովմայ	277
Բանալի բնական զիտութեանց. (Շարայարութիւն.)	289
Առակ. Աղուես եւ Ագուա. (Լաֆոնբէն.)	292

ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒ ԲՈՊԱՅ.

Արեւելեան Բազմալեզու Վարժարան ի Փարիզ	4
Երկարողիներուն վրայ Պօլսեցոյ մը գրուած նամակ	125
Սուրբ Գերմանոս Աքսեբացի. Հայ. եւ Գաղղ.	145
Ողորմունք Գաղղիոյ	175
Վիճակագրական տեղեկութիւն Փարիզ քաղաքին վրայ	252
Հռովմական եպիսկոպոսաց ոմանց վարմունքը ընդ- ղեմ ազատութեան ուսմանց	253
Արուեստ տպագրութեան	263

Pages.

L'éducation et l'instruction sont les bases du bonheur humain	1
Fable. Le Chêne et le Roseau	3
Langue arménienne moderne	25
Observations sur l'orthographe de quelques mots armé- niens	33
Intérêt et opinion. (Séjour.)	53
État de la société arménienne en Moldavie	55
Fable. Le Loup et l'Agneau. (Lafontaine.)	60
Nécrologie du jeune A. Tchamitch. (G. Caracache.)	60
Élégie sur le même. (M. Beschiktasch.)	63
Nationalité et religion	81
Cours familial de littérature. Premier entretien (par M. de Lamartine.) Arm.-Franç.	83
Histoire du collège Moorat	109
Lettre du catholicos Alexandre 1 ^{er} au pape Clément XI. (Arm.-Franç.)	115
Des disputes religieuses	137
Noms, prénoms et titres nationaux	141
De la reconnaissance et de l'ingratitude	166
La clef des sciences naturelles	169
Prénom national	193
Observations sur quelques mots de l'arménien moderne	195
Arrivée des nouveaux élèves à l'Institution Polyglotte de Paris	221
La clef des sciences naturelles. (Suite.)	231
Égoïsme politique	249
Système d'administration de l'Institution Polyglotte	254
La clef des sciences naturelles. (Suite.)	259
Question de la juridiction du pape	277
La clef des sciences naturelles. (Suite.)	289
Fable. Le Renard et le Corbeau	292

TABLEAUX DE L'EUROPE.

Institution Polyglotte	4
Lettre à un habitant de Constantinople sur les chemins de fer	123
Saint-Germain-l'Auxerrois. (Arm.-Franç.)	143
Les inondations en France	173
Statistique de la ville de Paris	232
Quelques évêques catholiques et la liberté de l'enseigne- ment en Belgique	233
De la typographie	263

Շրջաբերական եւ այլ նամականի Տիառն Թաղեոսի Սրբազան առաջնորդի Հայոց որ ի Պարսկաստան եւ ի Հնդկիս 513
 Հողոս Կողբ եւ Քաղաք 293
 Թիւ բնակչաց Քաղղիոյ 294
 Փարիզու Գեսպանածողովին անձինքը 64

ՀԱՆԳԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷԼՆ ՄԱՐԳԿԱՆ.

Մեծն Պետրոս Ինքնակալ Ռուսաց 8
 Գաւիթ քանդակագործ գաղղիացի 12
 Մեծն Պետրոս Ինքնակալ Ռուսաց. (Շարայարութիւն եւ վերջ) 34
 Մանուկ Պեյ Իշխան. Հայ եւ Քաղղ 94
 Պատմական նկարագիր Լազարեանց ձեմարանի Արեւելեան վեզուաց. Հայ. եւ Քաղղ 177

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

Պ. Պարպիկ տիւ Պոքաժին առաջարկութիւնը. Հայ. եւ Քաղղ 43
 ձանապարհորդութիւն ի Սիս մայրաքաղաք Հայոց միջին դարու. Հայ. եւ Քաղղ 18
 Ազգային ռամկական երգք Սայաթ-Նովա բանաստեղծին. « Քրիստոնէութիւն ի Տաճկաստան ի ժԹ դարու » վերնագրով՝ Պ. Տուայր բողոքական քարոզչին գիրքը. Ա. Պ. Տուայր բողոքական քարոզչին գիրքը. Բ. 67
 Պատմական մատենադարան ազգին Հայոց. (Տիւրքիէ.) Հայկազունք Իննեւտասներորդի դարուս. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն.) 98
 Պատմական մատենադարան Հայոց. (Շարայարութիւն եւ վերջ) Հայ. եւ Քաղղ. (Տիւրքիէ.) 102
 Հայք ի Ռուսաստան. Հայ. եւ Քաղղ 125
 Լեւոն Զ. վերջին բազաւոր Հայոց. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն.) 133
 ձանապարհորդութիւն ի Սիս. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն.) 147
 Տորոս լեւան հայ ժողովուրդները. Հայ եւ Քաղղ 150
 Լեւոն Զ. վերջին բազաւոր Հայոց. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն եւ վերջ) 158
 Ազգային ռամկական երգք Սայաթ-Նովա բանաստեղծին. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն.) 176
 Հայկազունք Իննեւտասներորդի դարուս. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն.) 182
 Տորոս լեւան հայ ժողովուրդները. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն եւ վերջ) 187
 ձանապարհորդութիւն ի Սիս. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն եւ վերջ) 203
 Փոխումն յատեւաց Պ. Խաչատրոյ Պարօիզական 214
 Տեղեկութիւն Պարսկաստանի Հայոց վրայ 238
 Մատենագրութիւն Հայոց. Հայ. եւ Քաղղ 241
 Սպեր եւ Բագրատունիք 265
 Յովսէփ Էմին եւ Եղմոնտ Պրըք 269
 Հայկազունք Իննեւտասներորդի դարուս. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն.) 271
 Սպեր եւ Բագրատունիք. (Շարայարութիւն. եւ վերջ) 295
 Եպիսկոպոսապետ ամենայն Հայոց Տէր Ներսէս սրբազան Կարողիկոս 298
 Հայկազունք Իննեւտասներորդի դարուս. Հայ. եւ Քաղղ. (Շարայարութիւն եւ վերջ) 301
 Աղամ Ազրարին երգերը 318
 Եզերահայք, այսինքն Հայկազունք Կովկաս լեռանց 319

ՓԱՐԻՉԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ.

Գարձ կայսերական սլանտորդաց ի Խրիմէ ի Փարիզ 22
 Բաշխումն մետալից ի դիմաց Թագուհայն Անգղիոյ առ Քաղղիացի զօրականսն զարձեալս ի Խրիմէ 23

Circulaire et autres lettres de Mgr Thaddée, évêque des Arméniens de la Perse et des Indes 313
 L'île et la ville de Rhodes 293
 Dénombrement de la population en France 294
 Personnages du Congrès de Paris 64

GALERIE DES HOMMES DE MÉRITE.

Pierre le Grand, empereur de Russie 8
 David d'Angers, sculpteur 12
 Pierre le Grand, empereur de Russie. (Suite et fin.) 34
 Les membres du Congrès de Paris 64
 Le prince Manouk-Bey. Arm.-Franç 91
 Notice historique et descriptive de l'Institut Lazareff des langues orientales. Arm.-Franç 197

MUSÉE ARMÉNIEN.

Proposition de M. Barbié du Bocage. Arm.-Franç 13
 Voyage à Sis, capitale de l'Arménie au moyen âge. Arm.-Franç 18
 Chansons de Sayat-Nova, poète arménien. Arm.-Franç 37
 « Le christianisme en Turquie au XIXe siècle, » ouvrage du Rév. Dwight, missionnaire protestant. Arm.-Franç. I. 43
 Ouvrage de M. Dwight, missionnaire protestant. II. 67
 Bibliothèque historique arménienne. (Dulaurier.) 79
 La société arménienne au XIXe siècle. Arm.-Franç. (Suite.) 98
 Bibliothèque historique arménienne. (Suite et fin.) Arm.-Franç. (Dulaurier.) 102
 Les Arméniens en Russie. Arm.-Franç 125
 Léon VI, dernier roi d'Arménie. (Suite.) Arm.-Franç 133
 Voyage à Sis. (Suite.) Arm.-Franç 147
 Populations arméniennes du mont Taurus. Arm.-Franç 150
 Léon VI, dernier roi d'Arménie. (Suite et fin.) Arm.-Franç 158
 Chansons de Sayat-Nova, poète national arménien. Arm.-Franç. (Suite.) 176
 La société arménienne au XIXe siècle. Arm.-Franç. (Suite.) 182
 Populations arméniennes du mont Taurus. Arm. Franç. (Suite et fin.) 187
 Voyage à Sis. Arm.-Franç. (Suite et fin.) 203
 Mort de K. Bardisban 211
 Notice sur les Arméniens de la Perse 238
 De la littérature arménienne. Arm.-Franç 241
 Spèr et les Bagratides 265
 Joseph Émine et Edmund Burke 269
 La société arménienne au XIXe siècle. Arm.-Franç. (Suite.) 271
 Spèr et les Bagratides. (Suite et fin.) 295
 S. S. Nersès, patriarche suprême de l'Arménie 298
 La société arménienne au XIXe siècle. Arm.-Franç. (Suite et fin.) 301
 Les chansons d'Atam Azbar 318
 Les Arméniens dans les montagnes du Caucase 319

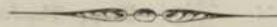
CHRONIQUE DE PARIS.

Entrée de la garde impériale à Paris 22
 Distribution des médailles anglaises à l'armée de Crimée 23

ՅՈՒՑԱԿ ՆԻՒԹՈՑ

ՀՍ

ԱՅԲՈՒԲԵՆՆԱԿԱՆ ԿՍԻԳԻ

Արել վարդապետ Մխիթարեանց.....	516	Երկարուղիք ի Ռուսաստան.....	276
Աղամ Ագարբին երգերը.....	318	Զեյրուն.....	155
Աղամ եպիսկոպոս Խրիմու.....	324	Զեյրունցի Հայ մը.....	151
Ազգային ռամկական երգը Մայնար—Նովա բանաստեղծին.....	58 176	Թաղեսու եպիսկոպոս Գերյարգոյ առաջնորդ Հայոց Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի.....	240
Արու. կարուղիկոսութեան Հայոց.....	275	— Իր շրջաբերական Ազգարարութիւնը, եւ նամակը... ..	315
Ալբուն Տիւրքի էֆենտին մէկ նամակը.....	15	Թիւ բնակեաց Գաղղիոյ.....	254
Աղարունեան Մկրտիչ աղային նամակը.....	246	Թուրք Աղեքսանդր Կարուղիկոսի առ պապն Հռովմայ Կղեմես ԺԱ.....	110
Աղեքսանդր Ք; կայսր Ռուսաց.....	244	Թուրքք ի դիւանէ Կարուղիկոսարանին Ստոյ.....	80
Աղեքսանդր Կարուղիկոսի բուրբ առ Պապն Հռովմայ Կղեմես ԺԱ.....	110	Լեղա նոր մուրակին գտնուիլը.....	24
Աղուես եւ Ագուա, առակ.....	292	Լեւոն Զ, վերջին բազաւոր Հայոց.....	155 158
Անգղիոյ երկարուղիները.....	50	Լեւոնացոց տրուած ներումը.....	162
Անգղիոյ Թագուհոյն գաղղիացի զօրաց բաժնեյ տուած մետալը.....	24	Լեւոն բժիշկ նայասեր.....	165
Անձնասիրութիւն կամ Եսութիւն քաղաքական.....	249	Լիոն քաղաքին մէկ մասին շուր կոխելը.....	175
Անուն ազգային.....	141	Լուսա գետին բրած ողորմունքը.....	174
Աշխարհաբառ լեզուն ծաղկեցնելու վրայ.....	25	Խաղաղութիւն.....	78
Աշխարհաբառին քանի մը բառերուն վրայ քննութիւն.....	35 195	Խաւարուն լուսնի 113 հոկտեմբերի.....	276
Ապտիւլ-Մէնիտ Ինքնակալ Օսմանեանց.....	51	Խնդիր իրաւասութեան պապին Հռովմայ.....	277
Արեւելեան Բազմալեզու Վարժարան ի Փարիզ.....	4	Խնդիր Նեոշարէիլի.....	304
Արեւելեան Վարժարանին բարեկարգութեան հիմունքը.....	254	Խոզան օղլու ի Կիլիկիա.....	20
Արեւելքի քաղաքներէն սմանց մէջ ելած խոսովութիւնները.....	163	Խորասանձեան Պետրոս ամիրային նամակը.....	228
Բանալի բնական գիտութեանց.....	169. 251. 259 289	Խրըմեան Մկրտիչ վարդապետին նամակը.....	229
Բնալուծական ազդեցութենէ առաջ եկած ջերմութիւն.....	251	Խրիմէն դարձող գաղղիացի զօրաց մուտքը ի Փարիզ..	24
Բողոքական Հայք.....	274	Ճիրանածին որդի Նախուրի կայսեր.....	78
Բոց.....	261	Մուխ եւ Մար.....	259
Գաղղիոյ դրամոց տեսակներուն համեմատութիւնը.....	276	Կարուղիկոս Հայոց.....	274
Գաղղիոյ Կայսրորդոյն մկրտութեան հանդէսը.....	189	Կաղնի եւ Նդեգն, առակ.....	5
Գաղղականութիւն հռովմեական Հայոց ի ձեռայիր առաջարկութիւն Պարպիտ տիւ Պոքամիլ.....	15	Կայսերական հրովարտակ բարեկարգութեանց Օսմանեան պետութեան.....	52
Գաղղիոյ քանի մը քաղաքներուն շուր կոխելը.....	165	Կանոնք Արեւելեան Բազմալեզու վարժարանին.....	254
Գայլ եւ Գառն, առակ.....	60	Կատու, Մակ եւ Պանիր, առակ.....	54
Գալիք քանդակագործ գաղղիացի.....	42	Կարծիք եւ Շահասիրութիւն.....	55
Գեսպանածողով ի Փարիզ.....	52 64	Կեակուր տաղը.....	188
Եզերանայք, այսինքն Հայկազունք Կովկաս լեռանց... ..	318	Կրթութեան ու գիտութեան օգուտները.....	4
Ելեքարականութիւն.....	170	Կրօնական վէճեր.....	157
Երախտագիտութիւն եւ ապերախտութիւն.....	165	Հանին քաղաքը.....	187
Երկն վարդապետաց Վերադարձի Պատմութեան բրած տպագրութիւնը.....	246	Համաշխարհական հանդէս բերոց մշակութեան ի Փարիզ.....	165
Երկարուղիներու վրայ Պոլսեցոյ մը գրուած նամակ.....	425	Հայասեր գաղղիացի մը.....	165
		Հայկազունք իննետասներորդի դարու 98. 182. 274.....	301
		Հայկազունք Կովկաս լեռանց.....	318

Հայոց ընկերական վիճակը ի Մոլտաիա 55
 Հայոց մատենագրութեան վրայ պարոն Մօնիին ըսածը . . . 244
 Հայոց պատմագիրք ընտրանաւ հրատարակեալք հանդերձ գաղղիարեն բարգմանութեամբ 75
 Հայք ի Ռուսաստան 125
 Հայք Կովկաս յերանց 318
 Հանդէս բազաղրութեան եւ օժման Աղեքսանդրի Բ, կայսեր Ռուսաց 244
 Հաշտութիւն հրատարակեալ ի Փարիզ 150 մարտի . . . 77
 Հաստատապատում եւ Քրիստոսապատում 52
 Հիւսկներ 64
 Հիւրմիւլգեան արքային եւ Թեոդորեան ու Գալֆայեան վարդապետաց վէճին դադրելը 164
 Հրովարտակ մեծին Պետրոսի տուեալ Ապրոյի 2միւնացոյ 150
 Հոռոզու կղզի եւ քաղաք 293
 Հոռովական եպիսկոպոսաց ոմանց վարմունքը ընդդէմ ազատութեան ուսմանց 254
 Դևտոն վարդապետի պատմութիւն 245
 Ճանապարհորդութիւն ի Սիս 18 205
 Ճանիկ ամիրային մահը 189
 Ճանիկ Արամեանին նորաձեւ տառերը 190
 Մականուն ազգային 195
 Մանուկ Պէյ իշխան 102
 Մարդուս երջանկութեանը առաջին պատճառ կրթութիւնն ու զիտութիւնն է 1
 Մենեմէտ ձեմիլ Պէյ 66
 Մինրդատեանց Թալուս աղային նամակը 250
 Միսաբեան Նիկողոս ամիրային նամակը 226
 Մխիթարեանց Աբէյ վարդապետին նամակը 316
 Մոլտաիոյ Հայոց ընկերական վիճակը 55
 Մոմճեան Մկրտիչ աղային նամակը 224
 Մուրատեան վարժարանին Պատմութիւնը 109
 Մտերեան Գրիգոր վարժապետին աշխարհաբառ լեզուին ոճը 52
 Յակոբայ Ամենապատիւ Պատրիարքին Կոստանդնուպօլսոյ նամակը 222
 Յիշատակարան կենաց եւ զործոց մեծանուն պայազատաց Լազարեան տոնմին 248
 Յովնանէս աղա Յովակիմեան Լազարեանց 204
 Յովսէփ Էմին եւ Եղմոնտ Պըրք 269
 Նազարեանց Ստեփաննոս վարժապետին կարծիքը աշխարհաբառին վրայ 26
 Նափուլուն Գ կայսեր ատենախօսութիւնը առ զիտութիւնը դարձեալս ի Խրիմէ 21
 Ներսէս Լամբրոնացի 272
 Ներսէս սրբազան Կաթողիկոս ամենայն Հայոց 258
 Նոր Քնարք Հայաստանի 248
 Նորաձեւ բոլորագիրք 190
 Նորընտիր աշակերտք Արեւելեան բազմալեզու վարժարանին 221
 Շահասիրութիւն եւ Կարծիք 55
 Շանքարզեյ 172
 Ողորմունք Գաղղիոյ 173
 Ոսկան Յովնանիսեանց Երեւանցի 248
 Որդանանեան Պ. Մանուկին նամակը 313
 Որոտում 175
 Ուշախօսութիւն արդի հայ լեզուին ըսուած տեսրակին հեղինակաց կարծիքը աշխարհաբառին վրայ . . . 51
 Չամբեան Յակոբայ մահը 60
 Պատանկութիւն 310
 Պատմական մատենադարան ազգին Հայոց 73
 Պատմական նկարագիր Լազարեանց ձեմարանի Արեւելեան լեզուաց 197
 Պատուանուն ազգային 305

Պարպիւ տիւ Պոքաժին առաջարկութիւնը 13
 Պարսկաստանի Հայոց վրայ տեղեկութիւն 258
 Պարտիզպանեան պարոն Խաչատրոյ մահը 211
 Պետրոս Ապրոյեան 150
 Պետրոս Մեծն, ինքնակայ Ռուսաց 8 34
 Պեշիկբաշչեան պարոն Մկրտչին բանաստեղծութիւնը ի մահ Յակոբայ Չամբեան 65
 Պէյլերեան Յակոբ աղային նամակը 228
 Պուլ Շահէնշքայն 64
 Պրունով 66
 Պուրքընէ 64
 Ջերմութիւն 169
 Ջուղայեցոց վրայ տեղեկութիւն 258
 Ռուսաստանի երկարուղիները 276
 Սայեաթ-Նովա բանաստեղծին երգերը 58 176
 Սէն-Մառ Ժիւարտեմին խորհրդածութիւնը Պարպիւ տիւ Պոքաժի առաջարկութեանը վրայ 15
 Սիս մայրաքաղաք Կիլիկիոյ 19
 Սուրբ Գերմանոս Աքսերացոյն եկեղեցին 145
 Սպեր եւ Բագրատունիք 265 295
 Ստեփաննոսի 'Նազարեան' վարդապետարան կրօնի . . 27
 Վալեմսքի կոմս 64
 Վաղամեծիկ մահ ուսումնազարդ պայազատին Յակոբայ Չամբեան 60
 Վերադարձ երկից վարդապետաց յեկեղեցի Հայաստանեայց 220
 Վիլամարինա 66
 Վիկտոր Լանկուա գաղղիացոյն ճանապարհորդութիւնը 18
 Վիճակագրական տեղեկութիւն Փարիզ քաղաքին վրայ . 255
 Տատեան Յովնանէս ամիրային նամակը 226
 Տատեան Պօղոս ամիրային յիշատակը 251
 Տարեգրութիւն անցից 1855-56 ամաց 325
 Տարեկան հանդէս հարցաքննութեան Արեւելեան բազմալեզու վարժարանին 216
 Տգիտութեան վնասները 2
 Տէր Պօղոսեան Գալուստ աղային նամակը 246
 Տէր Սահակեան Միսաք աղային յիշատակը 250
 Տօրոս լեռան Հայ ժողովուրդները 150
 Տուայք քարոզչին Հայոց վրայ ըսածները 45 67
 Տպագրութեան արուեստ 263
 Փայլակ եւ Կայծակ 170
 Փարիզու Դեսպանաժողովին անձինքը 64
 Փարիզու Դեսպանաժողովին զաշնագիրը 155
 Փափագեան Տէր Յովնանէս քահանային նամակը . . . 249
 Փերրպուրկ անունին այլեայլ ուղղագրութիւնները . . . 11
 Փիլիսիէ Մարաշախտ Դուքս Մալաքովի 327
 Փոխումն յատեաց Մանտեսի Ճանիկ ամիրայի Փափագեան 189
 Քառասներորդ մուրակին զիտը 80
 Քավուր 66
 Քանլի 64
 Քարենտրն 64
 Քրիստոնէութիւն ի Տաճկաստան ի ժԹ դարու վերնագրով՝ Պ. Տուայք բողոքական քարոզչին զիրքը . . . 45 67
 Օւլով 66
 Օտեան Պօղոս աղային նամակը 228 246
 Օրորոց նորաձին Կայսրորդոյն 79

Propriétaire-gérant : A. LACHAT

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ԱՐԱՄԵԱՆ:

ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ .

Ի Փարիզ, տարեկան	Ֆրանք	20	»
Արտաքոյ		24	»
Գին միոյ տեսրակի		2	25

PRIX D'ABONNEMENT :

Paris, par an	Fr. 20	»
Étranger.	24	»
Prix d'un numéro	2	25

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՓԱՐԻԶ, Պ. Ա. Թռամպլե, ի փողոցն Անսիեն-Գոմեսի, 18.

ՊՕԼԻՍ, Կարապետ աղայ Իրիճեան .

ԶՄԻՆՈՆԻՍ, Ղուկաս աղայ Պալղազարեան .

ԱՂԵՔՅԱՆԳՐԻՍ, Ղազարոս աղայ Տեր-Գասպարեան .

ԵՍՇ ՄՈՂՏԱԻՈՅ, Յակոբ աղայ Պըլըզեան :

ON SOUSCRIT

A PARIS, chez M. Trambly, rue de l'Ancienne-Comédie, 18.

CONSTANTINOPLE, G. Utudjian.

SMYRNE, L. Balthazar.

ALEXANDRIE, L. D. Gasparian.

JASSY, J. Bouïoukly.

